

Verdiskapingsprogrammet for kulturminner

Årsrapport for 2010 med
utviklingstrekk gjennom prosjektperioden

BENT ASLAK BRANDTZÆG OG PER INGVAR HAUKELAND

TF-notat

Tittel:	Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport for 2010 med utviklingstrekk gjennom prosjektperioden
TF-notat nr:	5/2011
Forfatter(e):	Bent Aslak Brandtzæg og Per Ingvar Haukeland
Dato:	23.03.2011
Gradering:	Ingen
Antall sider:	76
ISBN:	978-82-7401-434-3
ISSN:	0802-3662
Pris:	Kr 170,-
	Kan lastes ned gratis som pdf fra telemarksforskning.no

Prosjekt:	Følgeevaluering av verdiskapingsprogrammet for kulturminner
Prosjektnr.:	20060820
Prosjektleder:	Bent Aslak Brandtzæg
Oppdragsgiver(e):	Norges forskningsråd og Riksantikvaren

Resymé:

I forbindelse med følgeevalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det etablert system for årlig rapportering fra pilotprosjektene. Dette notatet omfatter årsrapportering for 2010. Det er tidligere utarbeidet en årsrapport for 2007, 2008 og 2009. Årsrapporteringen for 2010 inkluderer også utviklingstrekk gjennom prosjektperioden.

Telemarksforskning, Boks 4, 3833 Bø i Telemark. Org. nr. 948 639 238 MVA

Forord

Kultur og kulturarv har de senere årene fått større oppmerksomhet som miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk faktor ved samfunnsutviklingen.

Politisk, nasjonalt så vel som internasjonalt, er det bred enighet om at kulturarven er viktig for verdiskapingen i samfunnet. Miljøverndepartementet og Riksantikvaren har derfor etablert et 4-årig verdiskapingsprogram som startet opp i 2006. Programmet omfatter elleve pilotprosjekter som tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at Verdiskapingsprogrammet for kulturminner skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som et ledd i gjennomføringen av Verdiskapingsprogrammet har Telemarksforskning og Nordlandsforskning fått i oppdrag å gjennomføre en følgeevaluering. En del av dette arbeidet har omfattet utvikling av et årlig rapporteringssystem fra og med 2007.

Dette notatet sammenstiller de viktigste resultatene fra årsrapporteringen for 2010. I og med at dette er siste rapportering, blir det også pekt på sentrale utviklingstrekk i prosjektperioden, samtidig som det også blir trukket fram noen utfordringer og anbefalinger for framtidig arbeid på området. Sentrale erfaringer, utfordringer og anbefalinger er sammenfattet innledningsvis i notatet. Telemarksforskning har hatt hovedansvaret for utarbeidelse av rapporteringssystemet og gjennomføring av rapporteringen.

Bø, mars 2011

Bent Aslak Brandtzæg

Innhold

Oppsummering og anbefalinger	7
1. Innledning	15
2. Erfaringer med rapporteringssystemet	19
3. Bakgrunn, organisering og ledelse	21
4. Økonomi	27
5. Forankring.....	29
6. Kulturarven	37
7. Kunnskap	45
8. Verdiskaping	51
8.1 Miljømessig verdiskaping	51
8.2 Kulturell verdiskaping	53
8.3 Sosial verdiskaping	55
8.4 Økonomisk verdiskaping.....	58
8.5 Verdiskaping på tvers	63
9. Konflikter og konflikthåndtering	67
10. Programvurdering.....	69
10.1 Økonomiske og faglige ressurser	69
10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler	71
10.3 Veien videre.....	72

Oppsummering og anbefalinger

Rapporteringen for 2007 bar preg av at flere pilotprosjekter var i en tidlig fase, og at en del av pilotprosjektene hadde hatt fokus på organisering, målretting, avgrensing og konkretisering av arbeidsoppgaver. I 2008 var det fortsatt enkelte prosjekter som hadde organisatoriske utfordringer, og som hadde lite ressurser til prosjektledelse. Organiseringen av pilotprosjektene synes å ha blitt forbedret i 2009 og 2010, samtidig som ressursene til prosjektledelse er økt i noen prosjekter. Fra 2007 - 2009 var det seks av pilotprosjektene som hadde 50 % stilling eller mindre til prosjektledelse. Dette tallet er redusert til fem i 2010. Flere av pilotprosjektene har undervurdert behovet for ressurser til prosjektledelse for å kunne følge opp pilotprosjektene og for å være en pådriver i arbeidet på en best mulig måte.

Fra 2007 til 2009 rapporterte alle pilotprosjektene i større eller mindre grad om avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter og tiltak. Med unntak av to pilotprosjekter, gjelder dette også for 2010. Avvikene dreier seg i første rekke om utsettelse og forsinkelse av tiltak og aktiviteter.

Den budsjetterte totalrammen for alle pilotprosjektene var i 2010 på ca. 49 mill. kr. Tilsvarende tall for 2009, 2008 og 2007 var på henholdsvis 53, 58 og 64 mill. Nedgangen samlet sett har sammenheng med at noen av de største prosjektene har redusert rammene. Et flertall av pilotprosjektene har likevel hatt en økning i rammene gjennom perioden. Sett i forhold til situasjonen i 2009, er det fem pilotprosjekter som har redusert den budsjetterte totalrammen i 2010. To pilotprosjekter ligger på samme nivå, mens resten har hatt en økning.

Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene var i 2008 i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virket som både kommunene, fylkeskommunene, Fylkesmannen, bedrifter og private aktører hadde fått en noe større betydning enn tidligere. I 2009 syntes det også å være en tendens til at flere bedrifter og andre private aktører bidro med finansiering. Dette er tendens som

synes å vedvare i 2010. At flere aktører ser verdien i å bevare kulturarven har vært en viktig målsetning i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner.

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og Verdiskapingsprogrammet som helhet. Det er etablert mange nye nettverk og møteplasser samtidig som det legges vekt på å trekke med og videreutvikle de eksisterende. Rapporteringen viser at dette er en oppgave som har vært prioritert, og som det også vil være behov for å prioritere etter at pilotprosjektperioden er over. Inntrykket er at fokuset på forankring blant innbyggere og bedrifter var økt i 2009 sammenlignet med i 2008. I 2010 synes det å være små endringer sammenlignet med 2009. Tilbakemeldingene tyder imidlertid på at det har vært lagt noe større vekt på forankring i fylkeskommunens regionalavdeling og blant reiselivsbedrifter. Dette er ikke unaturlig etter hvert som kulturminnenes betydning som grunnlag for nærings- og samfunnsutvikling får et sterkere fokus.

Dersom kulturarven skal kunne tas i bruk som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, må et bredt spekter av aktører involveres. I forbindelse med rapporteringen for 2008 ble det pekt på at mange av nettverkene så ut til å være nettverk mellom ”likemenn”, dvs. at nettverkene i stor grad fungerte som møteplasser for aktører med like funksjoner eller formål. Slike nettverk er viktige, men med erfaringene er at det er vel så viktig å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger, må et bredt spekter av aktører dra lasset i samme retning. Dette er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet. I 2009 og 2010 virker det som flere pilotprosjekter har lagt vekt på etablering av nettverk med bredere sammensetning. Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallsvinkler knyttet til samme interessefelt. For å hjelpe pilotprosjektene med forankring og nettverksbygging på lokalt og regionalt nivå, er det også viktig at det jobbes aktivt og løpende med samhandling og nettverksbygging blant ansvarlige aktører på nasjonalt nivå. På samlinger og konferanser i regi av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner er det også flere som har pekt på dette som en sentral utfordring.

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Samlet sett har Verdiskapingsprogrammet så langt bidratt til økt fokus og innsats for bevaring av både den immaterielle og materielle kulturarven. Over 520 søknader om istandsettningstiltak er innvilget, og ca. 310 tiltak er så langt ferdigstilt. Det var først i 2009 at alle pilotprosjektene hadde tiltak som var ferdigstilt, noe som viser at planlegging og gjennomføring av tiltak er en tidkrevende prosess. Parallelt med gjennomføring av bevaringstiltak, har det hele tiden, også i 2010, foregått kartleggings- og registreringsarbeid av både materiell og immateriell kulturarv som systematiseres og formidles. Sån sett er det grunn til å forvente en fortsatt vekst i aktiviteter rettet mot bevaring av kulturarven også etter at pilotprosjektperioden er over. Det er ellers tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene. Gjennom de fire årene som har gått, er det imidlertid opparbeidet erfaringer og oversikt som pilotprosjektene vil dra nytte av etter at pilotprosjektperioden er over. For å kunne si noe mer om de langsiktige effektene av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det behov for å gjennomføre en egen evaluering noen år etter at pilotprosjektet er avsluttet.

En annen av de sentrale målsetningene med Verdiskapingsprogrammet er å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Erfaringene er at det utvikles og formidles kompetanse på mange områder. Flesteparten av pilotprosjektene har etablert samarbeid med kompetanseinstitusjoner, og det er i mange av pilotprosjektene etablert FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet. På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapingseffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) blant aktuelle interessenter, synes vurderingene å være noe mer positive i 2010 sammenlignet med tidligere år. Likevel viser resultatene at flere av pilotprosjektene fortsatt har behov for stort fokus på kompetansebygging og formidling. For å få til best mulig samhandling mellom ulike aktører når det gjelder å nå felles mål, er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskap om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven. Dette er langsiktige prosesser som krever langsiktige planer og langsiktige tiltak.

På spørsmål om hva slags kompetanse det savnes tilgang til, trekker tidligere rapporteringer fram manglende kompetanse i forhold til både reiseliv, markedsføring, økonomi, formidling, samhandling og oversikt over relevante nettverk som det kan være aktuelt å knytte kontakter til. I 2010 pekes det også på utfordringer knyttet til bevaring av kompetanse etter at pilotprosjektet er avsluttet og behov for kompetanse på analyse og formidling av resultater fra pilotprosjektene. Dette er en indikasjon på at kompetansebehovet endres i takt med at det oppstår ulike utfordringer i ulike faser av pilotprosjektene.

Som det ligger i navnet, er også en av hovedmålsetningene med Verdiskapingsprogrammet å bruke kulturarven som grunnlag for verdiskaping. Det legges et bredt verdiskapingsbegrep til grunn for Verdiskapingsprogrammet. Kulturarven skal brukes som ressurs for både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Det synes i pilotprosjektene å være utviklet en relativt god forståelse av de ulike formene for verdiskaping og sammenhengene mellom dem. I forbindelse med den første rapporteringen var det størst vekt på kulturell og sosial verdiskaping. Formidling, forankring, kompetanseheving, involvering, etablering av nettverk o.l., kan betraktes som en form for sosial og kulturell verdiskaping som igjen danner grunnlag for økonomisk verdiskaping. Motsatt kan økonomisk verdiskaping bidra til å forsterke den miljømessige, kulturelle og sosiale verdiskapingen. Fokuset på den økonomiske verdiskapingen har økt gjennom programperioden, men samlet sett er inntrykket at det i flesteparten av pilotprosjektene fortsatt er større vekt på miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping som grunnlag for økonomisk verdiskaping enn visa versa. Det er flere naturlige forklaringer på dette. For det første tar det til å sette i stand kulturminner og planlegge, utvikle og legge til rette for økonomisk virksomhet. Det var først i 2009 at alle pilotprosjektene hadde fått ferdigstilt de første istandsettningstiltakene. Etter hvert som den økonomiske verdiskapingen øker, er det grunn til også å forvente en økende positiv vekselvirkning mellom de ulike formene for verdiskaping. I 2009 rapporterte så godt som alle pilotprosjektene at de ville prioritere økonomisk verdiskaping høyt i det videre arbeidet, samtidig som de andre formene for verdiskaping ville ha like stort fokus. I 2010 er tilbagemeldingene omtrent like, med unntak av tre prosjekter som svarer ”vet ikke” på disse spørsmålene. Dette gjelder pilotprosjektene Hamningberg, Odda og Hammerdalen. Dette har sannsynligvis sammenheng med at pilotprosjektperioden

er over i 2010, og at man i disse pilotprosjektene ikke har full oversikt over hvordan innsatsen blir prioritert etter at pilotprosjektperioden er over.

Det knytter seg en del utfordringer til arbeidet med å fremme en bred verdiskaping. For å lykkes er det behov for god samhandling på tvers av sektorer og nivåer. Tidligere har vi også sett at forankringsarbeidet er krevende og at alle pilotprosjektene har utfordringer knyttet til at enkelte målgrupper kan være vanskelig å trekke med. Det blir også pekt på at det kan være krevende å skape forståelse for hva den brede verdiskapingen innebærer og betyr. Videre er det også en utfordring at offentlig forvaltning er sektorisert, og har spesialiserte virkemidler, som heller ikke fanger opp det brede verdiskapingsperspektivet på en god måte.

2010 er siste året av pilotprosjektperioden. I Verdiskapingsprogrammet for kulturminner har det vært målsetning at man gjennom verdiskaping skal bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner. Samtidig har det vært en målsetning å ta bedre vare på kulturarven og utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs.

Hovedkonklusjonen er at man i betydelig grad har bidratt til å nå disse målene i alle pilotprosjektene. Et stort antall kulturminner har blitt tatt vare på i kombinasjon med etablering av ny næringsvirksomhet eller utvidelse av eksisterende. Kulturarven har blitt benyttet som grunnlag for merkevarebygging og stedsprofilering, og pilotprosjektene har bidratt til å styrke områdenes omdømme og attraktivitet samtidig som det også rapporteres om at innbyggernes identitet og stedstilhørighet også har blitt styrket. Eksisterende og nye nettverk og aktører har i økende grad blitt engasjert i forhold til å bruke kulturarven som ressurs for steds- og produktutvikling. Operasjonaliseringen og forståelsen av det brede verdiskapingsbegrepet har vist seg nyttig som grunnlag for å kombinere vern og utvikling. Kunnskapen om, og forståelsen av, kulturarven som ressurs for verdiskaping har økt blant involverte aktører. Samlet sett er det for hele prosjektperioden rapportert om etablering av 66 nye private virksomheter, 16 frivillige og ni offentlige. Det er også rapportert om utvidelse av 125 private virksomheter. Tilsvarende tall for frivillige og offentlige virksomheter er henholdsvis 53 og 36. Samlet sysselsettingseffekt knyttet til etablering av nye virksomheter og utvidelse av eksisterende, er rapportert til å være på 124 årsverk for hele prosjektperioden.

Samtidig er det viktig å ha fokus på at pilotprosjektene kun har vart i fire år, og at de først og fremst bidrar til å visualisere et potensiale som ligger i bruk av kulturarven som ressurs for verdiskaping. At dette potensialet er til stede, er også synliggjort gjennom det faktum at arbeidet i flesteparten av pilotprosjektene vil bli videreført også etter at pilotprosjektperioden er over. I forhold til veien videre er det samtidig en utfordring at bred verdiskaping innebærer et helhetsperspektiv som kan være vanskelig å fremme i en stadig mer sektorisert og spesialisert verden. I pilotprosjektene har det gjennom hele programperioden vært pekt på utfordringer knyttet til å skape forståelse for det utvidete verdiskapingsbegrepet blant ulike aktuelle samarbeidsaktører og støttespillere. Et utvidet verdiskapingsbegrep omfatter både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Gjennom verdiskapingsprogrammet for kulturminner er det synliggjort at et helhetlig og balansert samspill mellom ulike former for verdiskaping også vil være et viktig fundament som grunnlag for å sikre bærekraftige utviklingsstrategier og et positivt samspill mellom produksjon av fellesgoder og private goder.

Både i offentlig forvaltning og i offentlig virkemiddelpolitikk er det en jobb å gjøre for å legge bedre til rette for en mer helhetlig tilnærming til verdiskaping. Dette er et langsiktig arbeid som går langt ut over varigheten av pilotprosjektene, og synliggjør også et behov for en nasjonal politikk for fremme bred verdiskaping. En nasjonal politikk for bred verdiskaping innebærer at man utvikler virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme slike utviklingsperspektiver. Bred verdiskaping er ingen sektorinteresse, og fordrer nye samhandlingsformer på tvers av sektorgrenser og tradisjonelle skillelinjer. Når det gjelder involvering av aktører i lokalt utviklingsarbeid er det ofte referert til den såkalte triple-helix-modellen, som framhever behovet for samarbeid mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor og kompetansemiljøer. Denne tilnærmingen utelukker imidlertid frivillig sektor, som har vist seg å spille en viktig rolle i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Den frivillige sektoren bidrar sterkt til å skape det miljømessige, kulturelle og sosiale grunnlaget som gjør et sted attraktivt, noe som videre gir grobunn for den økonomiske utviklingen. Gjennom verdiskapingsprogrammet for kulturminner har vi derfor tatt til orde for en quadruple-helix-modell der samspillet mellom aktører både i privat sektor, offentlig sektor, kompetansesektoren og frivillig sektor vektlegges.

Gjennom pilotprosjektperioden har det i flere av pilotprosjektene blitt brukt mye tid på utvikling av nye samhandlingsformer på lokalt og regionalt nivå, noe som det også vil være viktig å ha fokus på etter at pilotprosjektperioden er over.

Dersom man skal bygge videre på erfaringene fra Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, og legge bedre til rette for at kulturarven skal få økt betydning som ressurs for bred verdiskaping og bærekraftig samfunnsutvikling i større skala, vil det også kreve økt fokus på informasjon, samhandling og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder på nasjonalt nivå.

1. Innledning

I NOU 2002:1 "Fortid former framtid", og i Stortingsmelding nr. 16 (2004-2005) "Leve med kulturminner", som ble vedtatt av Stortinget i 2005, ble det tatt til orde for at kulturminner og kulturmiljøer i større grad må tas i bruk for å utvikle levende lokalsamfunn og være ressurser for verdiskaping i næringslivet. Miljøvern-departementet og Riksantikvaren har som en oppfølging av dette startet opp et verdiskapingsprogram, der elleve pilotprosjekter tar for seg verdiskaping på kulturminneområdet. Den overordnede målsetningen er at verdiskapingsprogrammet skal medvirke til at kulturarven brukes som ressurs i samfunnsutviklingen.

Som en del av arbeidet med følgeevalueringen, som gjennomføres av Telemarksforskning og Nordlandsforskning, har det vært en oppgave å få på plass et årlig rapporteringssystem for pilotprosjektene fra og med 2007. Rapporteringen for 2010 er altså fjerde og siste rapportering. Hensikten med rapporteringssystemet har vært å få et bedre grunnlag for å vurdere hvorvidt man bidrar til å nå sentrale målsetninger i Verdiskapingsprogrammet knyttet til:

- verdiskaping (bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner)
- kulturarven (ta bedre vare på kulturarven)
- kunnskap (utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs)

Videre har et viktig formål vært å fange opp både positive og negative erfaringer som kan være av interesse med tanke på å sikre bedre måloppnåelse. Dette gjelder arbeidet både i programledelsen og i de ulike pilotprosjektene.

Rapporteringssystemet omfatter et nettbasert rapporteringsskjema som er tilrettelagt ved hjelp av Questback. I tillegg er det utarbeidet en egen veiledning til utfylling av skjemaet. Veiledningen inneholder både en praktisk og en teoretisk del, og er sånn sett også ment som en støtte for arbeidet som gjennomføres i pilotprosjektene.

I alt er det elleve pilotprosjekter som får støtte gjennom verdiskapingsprogrammet:

1. Nærøyfjorden Verdsarvpark
2. Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring"
3. Pilegrimsleden
4. Porto Franco
5. Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning
6. Perler i Nordsjøløypa
7. Den verdifulle kystkulturen i Nordland
8. Norsk Tradisjonsfisk
9. Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund
10. Oddaprosessen
11. Oppland
  - a. Valdres Natur- og Kulturpark
  - b. Nasjonalparkriket

I forbindelse med alle rapporteringene som er gjennomført, har begge de to regionale prosjektene i Oppland levert egne rapporter. Dette fordi disse har vært å betrakte som egne prosjekter. Samlet sett er det således tolv prosjekter som har levert rapporter i forbindelse med årsrapporteringene.

Resultatene fra alle rapporteringene er sammenstilt i egne tabellrapporter. Videre er resultatene fra årsrapporteringene presentert i egne notater.¹ Hvert enkelt pilotprosjekt har også fått oversendt sitt eget utfylte rapporteringsskjema.

---

¹ Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2008. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2007. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforsking. TF-notat nr. 11/2008.

Formålet med dette notatet er å gi en skriftlig og kortfattet sammenstilling av de viktigste resultatene fra rapporteringen for 2010, vurdere utviklingen fra tidligere år, og peke på erfaringer som kan være av spesiell relevans i forhold til framtidig innsats på området. Før vi går nærmere inn på resultatene fra rapporteringen, vil vi kommentere noen erfaringer med rapporteringsopplegget.

Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2009. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2008. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforsking. TF-notat nr. 18/2009.

Brandtzæg, B.A. & Haukeland, P.I. 2010. Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Årsrapport 2009. Oppsummering og anbefalinger. - Telemarksforsking. TF-notat nr. 11/2010.

2. Erfaringer med rapporteringssystemet

Arbeidet med utviklingen av rapporteringssystemet er nærmere beskrevet i årsrapporten for 2007. Tilbakemeldingene fra flere av pilotprosjektene har vært at rapporteringssystemet fokuserer på relevante spørsmål, og at systemet, sammen med veiledningen, har vært nyttig som grunnlag for å diskutere, målrette og planlegge aktiviteter i eget pilotprosjekt. Det er imidlertid slik at det er betydelige variasjoner mellom enkelte av pilotprosjektene i forhold til mål, organisering og arbeidsmåte. Det har således vært en utfordring å utforme et rapporteringssystem som er like godt tilpasset alle pilotprosjektene.

Forut for de første rapporteringene, har det i samarbeid med referansegruppen for evalueringen av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner blitt foretatt en gjennomgang av systemet for å vurdere behov for endringer og tilpasninger. I forbindelse med årets rapportering er det kun foretatt noen mindre justeringer i form av at noen spørsmål er omformulert slik at de er tilpasset situasjonen i 2010. Det er også tatt inn et par spørsmål med spesielt fokus på videreføring av arbeidet etter at prosjektperioden er over. Samlet sett må endringene karakteriseres som små siden første rapportering for 2007, og det har vært lagt vekt på at spørsmålene skal være mest mulig sammenlignbare med forrige rapportering. Dette er viktig for å kunne peke på eventuelle endringer over tid.

Felles for mange av prosjektene er at de tar sikte på å gjennomføre en omstillingsprosess – man skal ta i bruk kulturminner som grunnlag for verdiskaping, både miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk. Erfaringsmessig vet vi at slike omstillingsprosesser tar tid. Man skal igjennom faser med fokus på ulike former for verdiskaping. I en innledende fase vil f.eks. kulturell og sosial verdiskaping i form av bevisstgjøring, mobilisering, kunnskapsoppbygging, identitetsbygging, etablering av samarbeid og samarbeidsarenaer mellom relevante aktører være spesielt viktig. Dette er gjerne en forutsetning for å skape bevissthet og engasjement for bruk av kulturminner som ressurs for både økonomisk og miljømessig verdiskaping. Dette gjelder et bredt spekter av aktører – både enkeltpersoner, næringsliv, offentlige

institusjoner og kompetanseinstitusjoner. En viktig målsetning med de fleste omstillingsprosjekter er at man klarer å få til langsiktige effekter som varer. Dette forutsetter at man klarer å institusjonalisere samfunnsmessige endringer på bredere basis knyttet til den miljømessige, kulturelle, sosiale og økonomiske utviklingen.

Slike endringer forutsetter langsiktige prosesser hvor det settes inn ressurser og gjennomføres aktiviteter som gir både kortsiktige og langsiktige effekter som støtter opp om utviklingen. I rapporteringsskjemaet har vi prøvd å benytte indikatorer og spørsmål som framstår som kritiske for de omstillingsprosesser som flesteparten av verdiskapingspilotene representerer. Pilotprosjektene er imidlertid forskjellige, og rapporteringssystemet er nødvendigvis ikke like godt tilpasset innretningen på alle prosjektene.

Samlet sett synes rapporteringssystemet å ha truffet relativt bra i forhold til prosesser og utfordringer som pilotprosjektene står overfor. En ulempe for dem som skal fylle ut det nettbaserte skjemaet, som også ble kommentert i forbindelse med rapportering for 2007, er at Questback-systemet er lite fleksibelt i forhold til redigering. Det gir heller ikke muligheter for å skrive ut egen besvarelse og konferere med andre før den sendes av gårde. I forbindelse med alle rapporteringene har vi derfor utarbeidet en utskrivbar versjon av skjemaet. Det har vært anledning til å benytte denne som kladd og diskusjon forut for utfyllingen av den nettbaserte versjonen. Ved oppstart av tilsvarende rapporteringer vil det være en fordel å velge rapporteringssystemer med større fleksibilitet i forhold til dette.

I forbindelse med rapporteringen for 2010 ble rapporteringsskjemaet sendt til pilotprosjektene i begynnelsen av desember med svarfrist 11. januar. På grunn av stort arbeidspress, sykdom og skifte av bemanning i enkelte av pilotprosjektene, var ikke alle besvarelsene på plass før i midten av februar.

3. Bakgrunn, organisering og ledelse

At pilotprosjektene kan karakteriseres både som ”bottom-up”-prosjekter og ”top-down”-prosjekter, kan skape ulike utfordringer med tanke på å forankre pilotprosjektene i forskjellige målgrupper. Et flertall av pilotprosjektene har utspring på regionalt nivå og dekker flere kommuner. Fem av pilotprosjektene har utspring i lag/organisasjoner/bedrifter på lokalt nivå og/eller administrativt/politisk nivå i kommunene.² I utgangspunktet vil det være grunn til å anta at pilotprosjekter som har sitt utspring på regionalt nivå vil ha de største utfordringene i forhold til lokal forankring. I alle pilotprosjektene er det en målsetning å få aktører i ulike lokalsamfunn til å ta i bruk kulturarven som grunnlag for verdiskaping.

Det er betydelige variasjoner i pilotprosjektene geografiske nedslagsfelt. Områdene de ulike prosjektene dekker er som følger:

- Nærøyfjorden Verdsarvpark: Hele Aurland kommune og de deler av Vik, Voss og Lærdal kommuner som inngår i, eller har naturlig tilknytning til, Nærøyfjorden Landskapsvernområde.
- Hammerdalen "Fremtidens verdiskaping med 600 års erfaring": Treschow Fritzøe Verk, Hammerdalen i Larvik kommune. I forbindelse med rapporteringen for 2010 gis det uttrykk for at prosjektgruppa er enige om at prosjektet ville fått navnet Fritzøe Verk hvis man skulle skrudd tiden tilbake til søknadsfasen, fordi dette oppfattes som en mer riktig geografisk avgrensning av området som det har vært jobbet med.
- Pilegrimsleden: Nord-Trøndelag, Sør-Trøndelag og Oppland fylkeskommuner. Fra 1. januar 2009 ble også Hedmark fylkeskommune fullverdig medlem. Akershus fylkeskommune ble med som fullverdig

---

² Nærøyfjorden Verdsarvpark, Porto Franco., Perler i Nordsjøløypa, Valdres Natur- og Kulturpark, Hammerdalen.

medlem 1. januar 2010. Videre ble Meråkerleden i Nord-Trøndelag fylke også godkjent av fylkeskommunen som Pilegrimsled i 2010.

- Porto Franco: I første omgang området rundt byfjorden i Kristiansand, senere hele Agderkysten. Prosjektet ble omorganisert i 2010 og i større grad integrert i Vest-Agder fylkeskommunes virksomhet på kulturvernområdet med et større regionalt perspektiv. Blant kulturminnene som er kommet med er et fredet kystbruk i Søgne kommune og et tettere samarbeid med et kystkultursenter på Lista i Farsund kommune. På dansk side er det innledet samarbeid med Nordjyllands kystmuseum og Skibsbevaringsfondens.
- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning: Fiskeværet Hamningberg i Båtsfjord kommune.
- Perler i Nordsjøløypa: Øygarden, Fjell og Sund kommuner.
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland: Lofoten (Røst, Værøy, Moskenes, Flakstad, Vestvågøy og Vågan kommune) og Vega. I 2009 er prosjektområdet utvidet til å gjelde fire nye områder, etter søknad hvor hele fylket ble invitert til å delta. De nye områdene er Nyksund i Øksnes kommune, Kjeøy handelssted i Lødingen kommune, Meløygården i Meløy kommune og Rognanfjæra i Saltdal kommune.
- Norsk Tradisjonsfisk: Kårhamn og Hammerfest kommuner i Finnmark, Seløy og Herøy kommuner i Nordland, Leinøy og Herøy kommuner i Møre og Romsdal, Sandviken i Bergen kommune (Hordaland), samt Hasseløy og Haugesund kommuner i Rogaland. Prosjektet står nå igjen med Kyvik i Haugesund og Seløy fisk i Nordland som er i ferd med å etablere visningssentre. De andre har ikke blitt realisert. Økonomiske utfordringer og forsinkelser utenfor prosjektets kontroll er viktige årsaker til dette.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund: Kommunene Fræna, Eide, Averøy og Kristiansund/Frei - primært de kystnære strøkene av kommunene.
- Oddaprosessen: Smelteverkstomta i Odda kommune.
- Oppland
  - Valdres Natur- og Kulturpark: Valdreskommunene (Vang, Vestre Slidre, Øystre Slidre, Nord-Aurdal, Sør-Aurdal og Etnedal).
  - Nasjonalparkriket: Nord-Gudbrandsdalen (Skjåk, Lom, Vågå, Sel, Dovre og Lesja kommuner).

Som det går fram av oversikten over, er det små endringer i pilotprosjektene nedslagsfelt i 2010. Pilegrimsleden og Porto Franco har utvidet sine geografiske nedslagsfelt i 2010.

Det er klart at omfanget og størrelsen på prosjektene stiller ulike krav til organisering, ledelse, koordinering og samarbeid. I 2007 rapporterte de fleste pilotprosjektene om at prosjektorganiseringen fungerte bra. Det var kun tre pilotprosjekter som svarte at prosjektorganiseringen fungerte ”både og”.³ I rapporteringen for 2008 hadde denne andelen økt til sju⁴. Antatte årsaker var at organisatoriske utfordringer hadde blitt tydeligere etter hvert som prosjektene ble etablert og satt i drift. I 2007 var det flere av prosjektene som var preget av å være i en oppstartsfase, og arbeidet med å få etablert en prosjektorganisasjon ble prioritert. Utfordringene som ble framhevet i 2007, gikk på behov for en klarere rolle- og ansvarsfordeling mellom involverte aktører. Det ble også pekt på behov for en tydeligere konkretisering av oppgavefordelingen mellom disse. Mange aktører med ulike ståsteder bidro til å skape store utfordringer for framdrift og koordinering av delprosjekter. Her var det også enkelte pilotprosjekter som hadde behov for bedre og mer forpliktende avtaler mellom aktørene, og klarere strategier for måloppnåelse.

I 2008 var det noen av prosjektene som gav uttrykk for behov for å styrke det sentrale prosjektnivået, og at eierne av pilotprosjektene viste større engasjement og evne til prioritering. Dette inkluderte også behov for en gjennomgang av styringsgruppens sammensetning. Ellers var det enkelte som fortsatt pekte på at det var behov for bedre samarbeid, koordinering og forankring av arbeidet i pilotprosjektene. Det var også slik at flesteparten som pekte på konkrete utfordringer, også hadde satt i verk tiltak for å løse disse.

---

³ Hamningberg, Perler i Nordsjøløypa og Nasjonalparkriket.

⁴ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hamningberg, Nasjonalparkriket, Norsk Tradisjonsfisk, Perler i Nordsjøløypa, Porto Fanco og Hammedalen.

I 2009 var det kun to pilotprosjekter som svarte at prosjektorganiseringen fungerte ”både og”. Dette var Oddaprosessen og Hamningberg. Årsakene som ble trukket fram i Odda var at det var noe uenighet rundt prosjektets mål, arbeidsmetoder og ambisjoner mellom prosjektets partnere, og dels mellom politisk og administrativt nivå. I Hamningberg har det vært noen utfordringer knyttet til stor turnover i prosjektet på fylkesnivå.

I 2010 er det elleve pilotprosjektet som svarer at prosjektorganiseringen fungerer bra. Det er kun Oddaprosessen som har svart at organiseringen fungerer ”både og”. Her er det fortsatt utfordringer knyttet til uenighet og kommunikasjon mellom ulike aktører, og det rapporteres om behov for dialogmøter for å løse utfordringer. Flere prosjekter peker ellers på utfordringer knyttet til samhandling og koordinering av et bredt spekter av aktører, og at det kan være en utfordring at styringsgrupper og arbeidsgrupper får for bred sammensetning og at ansvarsområder og oppgaver kunne vært tydeliggjort på en bedre måte. Slike utfordringer har det vært pekt på gjennom hele pilotprosjektperioden, men tilbakemeldingene tyder på at flere av pilotprosjektene har klart å håndtere dette på en bedre måte etter hvert.

I 2007 rapporterte åtte av pilotprosjektene at det var avsatt for lite ressurser til prosjektledelse. Sammenlignet med situasjonen i 2007, var det i 2008 to prosjekter som hadde økt ressursene til prosjektledelse, mens det var ett prosjekt som hadde foretatt en reduksjon. I 2009 var det tre pilotprosjekter⁵ som hadde økt ressursene til prosjektledelse, mens ett⁶ hadde redusert. Tilsvarende endring er også rapportert i 2010. De tre pilotprosjektene som har økt ressursene til prosjektledelse i 2010, er Nærøyfjorden Verdsarvpark, Porto Franco og Nasjonalparkriket. Alanterhavsvegen Bud-Kristiansund reduserte ressursene til prosjektledelse på slutten av året. Fra 2007 – 2009 var det seks av pilotprosjektene som hadde 50 % stilling eller mindre til prosjektledelse. Dette tallet er redusert til fem i 2010. For å følge opp pilotprosjektene, og for å være en pådriver i arbeidet på en best mulig

---

⁵ Alanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Pilegrimsleden, Nærøyfjorden Verdsarvpark.

⁶ Hamningberg.

måte, er det viktig at det er satt av tilstrekkelig med ressurser til prosjektledelse. I 2010 er det fremdeles sju pilotprosjekter som rapporterer om at ressursene til prosjektledelse har vært for knappe. Disse er Valdres Natur- og Kulturpark, Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Hamningberg, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk og Hammerdalen.

I 2007 og 2008 var det tre prosjekter som ikke hadde tilgang til sekretærtjenester og signaliserte et klart behov for det. Dette tallet er økt til seks i 2009 og 2010. Enkelte peker på at det er knapt med ressurser, stort arbeidspress i forhold til de ressurser som er tilgjengelige og at det går mye tid til rapportering og dokumentasjon. I og med at mange aktører er involvert, går det mye tid til samhandling og koordinering. Mye tyder også på at bruk av tid til rapportering og dokumentasjon er undervurdert. I 2010, som har vært det siste året av pilotprosjektet, har dette arbeidet vært spesielt tidkrevende. Tilstrekkelig med tid og ressurser til god prosjektledelse er en av nøkkelfaktorene for å nå ønskede målsetninger, og en erfaring som det er viktig å ta med seg med tanke på lignende utviklingsprosjekter, er at det er viktig å ha fokus på dette fra dag én.

Fra 2007 til 2009 rapporterte alle pilotprosjektene i større eller mindre grad om avvik i forhold til gjennomføring av planlagte aktiviteter og tiltak. Med unntak av to pilotprosjekter⁷, gjelder dette også for 2010. Avvikene dreier seg i første rekke om utsettelse og forsinkelse av tiltak og aktiviteter. Årsakene er i stor grad sammenfallende med tidligere rapporteringer:

- manglende eller forsinket finansiering
- mangel på kapasitet i prosjektadministrasjonen eller blant samarbeidspartnerne
- behov for mer tid til prosesser, dialog, diskusjoner og avklaringer
- manglende kapasitet blant håndverkere
- endring av planer/omprioritering av rekkefølge på oppgaver

---

⁷ Perler i Nordsjøløypa og Porto Franco.

Årsakene til forsinkelsene skyldes med andre ord både interne og eksterne forhold i prosjektene. Flere av faktorene som det pekes på vil være vanskelig å forutse og ta høyde for i forbindelse med planleggingen av prosjektene. I pilotprosjekter med mange aktører involvert, og hvor det ene er avhengig av det andre, må man regne med at det dukker opp uforutsette utfordringer som må håndteres, og som medfører at planer og framdrift for prosjektene må justeres. En utfordring som blir trukket fram i forhold til finansiering i slike utviklingsprosjekter, er at kommunene legger sine planer for kommende år på høsten. Tilsagn om midler fra Riksantikvaren blir gitt på vårparten, dvs. ca. et halvt år etter at de kommunale planene er lagt, noe som medfører forsinkelser når det gjelder framdrift i pilotprosjektene. Risikoen med å forskuttere statlige bevilgninger blir vurdert som for stor. Med tanke på oppstart av lignende utviklingsprosjekter vil det være en fordel om man fra statlig hold etablerer finansieringssystemer som legger til rette for bedre forutsigbarhet og kontinuitet i arbeidet som gjennomføres i pilotprosjektene.

4. Økonomi

Den budsjetterte totalrammen for alle pilotprosjektene var i 2010 på ca. 49 mill. kr. Tilsvarende tall for 2009, 2008 og 2007 var på henholdsvis 53, 58 og 64 mill. kr. Den budsjetterte totalrammen har altså blitt redusert noe hvert år siden 2007. De første årene skilte den Verdifulle kystkulturen i Nordland, Oddaprosessen og Perler i Nordsjøløypa seg ut med en betydelig høyere budsjettert totalramme sammenlignet med de øvrige pilotprosjektene. Sett i forhold til situasjonen i 2009, er det fem pilotprosjekter som har redusert den budsjetterte totalrammen i 2010. Disse er Oddaprosessen, Hamningberg, Hammerdalen, Nasjonalparkriket og Porto Franco. Perler i Nordsjøløypa og Valdres Natur- og kulturpark ligger på samme nivå som 2009, mens de øvrige pilotprosjektene har hatt en økning. Det pilotprosjektet som hatt den største reduksjonen i rammene er Oddaprosessen (fra 7,5 til 4,5 mill. kr). Det pilotprosjektet som har hatt den største økning i rammene er Nærøyfjorden Verdensarvpark. Her har rammene økt med nærmere 3,5 mill. kr fra 2009. I 2010 er det den Verdifulle kystkulturen i Nordland og Nærøyfjorden Verdensarvpark som er de største pilotprosjektene når det gjelder budsjettert totalramme. Denne ligger på nærmere 7,5 mill. kr. for begge disse pilotprosjektene.

Verdiskapingsprogrammet framstår stort sett som den viktigste finansieringskilden knyttet til ulike aktiviteter som istandsetting og skjøtsel, næringsutvikling, stedsutvikling, kunnskaps- og kompetanseheving og profilering og formidling. Kulturminnefondet er en integrert aktør i Verdiskapingsprogrammet, og mottar øremerkede midler fra statsbudsjettet til bruk i programmet. Når det gjelder istandsetting og skjøtsel, er disse midlene en viktig finansieringskilde for mange prosjekter. Videre er fylkeskommunene og kommunene de viktigste finansieringskildene. Bedrifter og private aktører spiller også en viktig rolle i enkelte prosjekter. Bildet over hvem som er de viktigste finansieringskildene var i 2008 i liten grad endret sammenlignet med 2007, men det virket som både kommunene, fylkeskommunene, Fylkesmannen, bedrifter og private aktører hadde fått en noe større betydning enn tidligere. I 2009 syntes det også å være en tendens til at flere bedrifter og andre private aktører (fond, banker og stiftelser) bidro med finansiering. Dette er tendens som synes å vedvare i 2010. I 2010 er det sju pilotprosjekter som svarer at private aktører er en svært viktig eller viktig

finansieringskilde knyttet til istandsettings- og skjøtselstiltak. Dette er økning på fem prosjekter sammenlignet med rapporteringen for 2009. At flere aktører ser verdien i å bevare kulturarven har vært en viktig målsetning i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner.

Når det gjelder næringsutvikling, er det kommunene, fylkeskommunene, Innovasjon Norge, bedrifter og private som er de viktigste aktørene i tillegg til Verdiskapingsprogrammet. Sammenlignet med 2007 er det mindre endringer i forhold til grad av medvirkning blant de ulike aktørene. Innovasjon Norge og private bedrifter bidro med finansiering av aktiviteter knyttet til næringsutvikling i fem av pilotprosjektene både i 2008 og 2009. I 2010 har Innovasjon Norge kun bidratt i to pilotprosjekter. Bedrifter og private aktører synes imidlertid å ha kommet noe sterkere på banen, men dette vil være et mer langsiktig arbeid som strekker langt ut over pilotprosjektperioden. I forbindelse med pilotprosjekt-samlinger og casestudier har vi også fått tilbakemeldinger om at Innovasjon Norge sine virkemidler ikke er så godt tilpasset prosjekter hvor man fokuserer på en bredere verdiskaping, der ”lønnsomheten” går ut over den rent bedrifts-økonomiske. Det synes å være behov for en dialog mellom ulike virkemiddelaktører for å løse disse utfordringene. Det pilotprosjektet som i størst grad synes å ha lyktes med dette, er Den verdifulle kystkulturen i Nordland. Her har Nordland fylkeskommune inngått ett tett samarbeid med Innovasjon Norge for å avklare hvordan de til sammen kan støtte istandsettings- og næringsutviklingsprosjekter på en god måte. For å få virkemidler til å spille på lag er det behov for tett samhandling mellom sentrale aktører på ulike forvaltningsnivåer.

5. Forankring

God forankring av pilotprosjektene blant aktuelle aktører på ulike nivåer er en forutsetning for å nå målsetningene i pilotprosjektene og i Verdiskapingsprogrammet som helhet. Dette innebærer at aktuelle aktører har eierskap, engasjement og vilje til å arbeide fra ulike posisjoner for å realisere felles mål.

I rapporteringen for 2008 var det sju prosjekter som gav uttrykk for at pilotprosjektet var svært godt eller godt forankret på regionalt nivå. Dette var tre færre enn i 2007. I rapporteringen for 2009 og 2010 har vi også forsøkt å se litt nærmere på hvordan forankringen er i ulike regionale institusjoner. I 2009 var det åtte av pilotprosjektene som rapporterte at prosjektet var svært godt eller godt forankret på politisk nivå i fylkeskommunen. Når det gjaldt forankringen i fylkeskommunens kulturminneavdeling og nærings-/regionalavdeling, var det henholdsvis ti og seks⁸ pilotprosjekter som svarte at forankringen var god eller svært god. Tilsvarende tall for 2010 er henholdsvis ni og fem⁹. Dette viser at forankring i fylkeskommunens regionalavdeling er en stor utfordring for flere av pilotprosjektene. Dersom kulturminner skal inngå som en viktig ressurs i lokale og regionale utviklingsstrategier, er det viktig med god fylkeskommunal forankring. Fylkeskommunen har ansvar for regionale utviklingsplaner og forvalter også økonomiske utviklingsmidler.

I 2007 og 2008 og var det sju pilotprosjekter som rapporterte om god eller svært god forankring på lokalt nivå. I 2009 og 2010 hadde dette tallet økt til ni (administrativt nivå) og ti (politisk nivå). Deltakelse og involvering fra frivillige lag og organisasjoner er ofte viktig som grunnlag for å skape engasjement knyttet til arbeidet i pilotprosjektene. Graden av deltakelse fra lag og frivillige organisasjoner var i 2008 ikke blitt styrket siden rapporteringen for 2007. Fire av prosjektene

---

⁸ Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hammerdalen, Perler i Nordsjøløypa, Hamningberg og Nasjonalparkriket.

⁹ Oddaprosessen, Hamningberg, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Hammerdalen, Porto Franco.

rapporterte da om at frivillige lag og organisasjoner var involvert i stor grad. I 2009 og 2010 er det seks pilotprosjekter som melder om at frivillige lag og organisasjoner er med i stor eller svært stor grad. Av ulike typer lag og foreninger som er involvert nevnes: venneforeninger, sogelag/historielag, nærmiljøutvalg, turlag, kulturminnelag, fortidsminneforeninger, pilegrimslag, menighetsråd, pilegrimsforeninger, husflidslag, hagelag, innbyggerforeninger, bonde- og småbrukarlag, grunneierlag, utmarkslag, idrettslag, friluftsråd, festivaler, bygdelag/grendelag, produsentnettverk, smedforbund, kystlag, fiskarkvinnelag, vikinglag, sangkor, teater, museer, Rotary, LO, brukseierlag og spesielle prosjekter.

I 2009 spurte vi i tillegg om forankring i bedrifter og blant innbyggere.

Sammenlignet med forankringen i frivillige lag, organisasjoner og foreninger, var forankringen langt svakere i bedriftene og blant innbyggerne generelt. Her var det henholdsvis fire og to pilotprosjekter som rapporterte om at forankringen var god eller svært god i 2009. Svarfordelingen er omtrent den samme i 2010, men antallet pilotprosjekter som rapporterer at pilotprosjektet er godt forankret blant innbyggerne har økt fra to til tre. Dette viser at forankringsarbeidet er en langsiktig prosess, og at det er viktig å informere om og videreføre et målrettet arbeid forankringsarbeid etter at pilotprosjektperioden er over, som grunnlag for å sikre langsiktige resultater.

At det fortsatt er behov for å prioritere forankringsarbeid, bekreftes også av pilotprosjektenes egne vurderinger. Ni av pilotprosjektene sier at forankringsarbeid er prioritert i stor eller svært stor grad, mens tre sier at dette er prioritert i noen grad. De viktigste målgruppene som oppgis for forankringsarbeidet er det politiske nivået i fylkeskommunene og fylkeskommunenes administrasjon (kulturminneavdelingen og regionalavdelingen). Videre følger kommunene (politisk og administrativt), reiselivsbedrifter, innbyggere og frivillige lag organisasjoner og foreninger. I forbindelse med foregående rapportering var inntrykket at fokuset på forankring blant innbyggere og bedrifter økte noe i 2009 sammenlignet med i 2008. I 2010 synes det å være små endringer sammenlignet med 2009.

Tilbakemeldingene tyder imidlertid på at det har vært lagt noe større vekt på forankring i fylkeskommunenes regionalavdeling og blant reiselivsbedrifter. Dette er ikke unaturlig etter hvert som kulturminnenes betydning som grunnlag for nærings- og samfunnsutvikling får et sterkere fokus.

Omfanget av folkemøter, dagnader og tiltak for å etablere nettverk og møteplasser synes å ligge på samme nivå som i foregående år. Av nye nettverk og møteplasser som er etablert i 2008, 2009 og 2010, nevnes:

- Odda 2008: Etablering av nettverk i forhold til European Routes of Industrial Heritage ERIH). Norsk Vasskraft- og Industrierbeidarmuseum (NVIM) og Reiseliv i industriens vugge (RIIV).
- Odda 2009: Restaureringscenteret i Odda (RiO AS) ble opprettet i 2009 med utgangspunkt i Oddaprosessens delprosjekt Kompetanseseter for restaurering av teknisk-industrielle kulturminner.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund 2008: Arbeidsgruppe 2010 (gruppe bestående av representanter fra kommuner, reiseliv, museum, fylke for å videreføre tiltak etter 2010), arbeidsgruppe knyttet til arbeid med klippfisk, styringsgruppe for portalutvikling og samarbeidsgruppe med næringspolitisk råd.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund 2009: Aktørnettverk for kulturminnenæringer i prosjektområdet. Formål: Kompetanseheving og drøfting av felles utfordringer, hvordan hjelpe hverandre etc.
- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund 2010:
  - Loskorps/lokale fortellere: Etablert fortellertjeneste - nettverk av fortellere av lokalhistorie i prosjektområdet. Formålet er kompetanseheving og formidling.
  - Etablert kursopplegg i kulturminneforvaltning for kommuneansatte: Kompetanseheving innen fagområdet kulturminneforvaltning i kommunene. Formålet er å skape positiv holdning til kulturminnevernet som ressurs for kommune og lokalmiljø, og gi raskere, mer kostnadseffektiv og mer helhetlig saksbehandling i hele området. Videre er målet å lære av hverandre og hverandres erfaringer, og jobbe sammen (felles interesseområder som går på tvers av kommunegrenser).
- Hamningberg 2008: 3 folkemøter over 2 dager for å informere og forankre.

- Hamningberg 2009: Åpent møte og prosjektverksteder i lavvo. Deltakere: Åpent for alle som ønsket, deltakere har vært lokale huseiere og bedrifter, samt representanter fra RA, Kulturminnefondet og fylkeskommunen, med formål om forankring og mobilisering.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark 2008: Etablering av næringshage og nettverksmøte/tenkeloft for alle organiserte aktører og forvaltning.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark 2009:
  - Satt større fokus samt prioritert deltakelse på eksisterende møteplasser som årsmøter, medlemsmøter, arbeidsmøter til partnerne. Særlig lag og organisasjoner.
  - Utvikle fjordsenter på nett - www.naroyfjorden.no - som en møteplass.
  - Etablert Facebookside med økende antall tilhengere. Prøve å nå andre.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark 2010: I tillegg til Parkmøte, som er en del av den formelle organiseringen av verdensarvparken, er det i 2010 også arrangert partnernmøte i forbindelse med utarbeidelse av den årlige handlingsplanen. Partnernmøte vil bli arrangert minst to ganger i 2011. Møteplassen vil ha som overordnet formål å styrke et økende fellesskap rundt en bærekraftig utvikling av verdensarvparken.
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland 2008: Erfaringsseminar i Lofoten og Vega (delprosjektene møtes 3 ganger i året for erfaringsutveksling), Fortellerforum Lofoten og Fortellerforum Vega, Byggeskikk Lofoten (seminarrekke og møteplass med fokus på byggeskikk).
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland 2009:
  - Invitert til etablering av Fortidsminneforening i Lofoten hvor deltakerne i Verdiskapingsprogrammet vil danne basis for opprettelse av fortidsminneforning.
  - Etablert nettverk for aktørene i Nyksund hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.

- Etablert nettverk for aktørene på Rognan hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.
- Etablert nettverk for aktørene på Kjeøy hvor næringsaktører, kommunen, kystlag og historielag inngår.
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland 2010:
  - Etablert Bedriftsnettverk Vega – reiselivsbedrifter.
  - Etablert Nettverk Rognanfjæra - bedrifter, næringssselskap, kommune, regionråd, historielag, museum, innbyggere og private eiere.
  - Etablert Bedriftsnettverk Meløygården - stiftelsen Meløygården, kommunen, næringssselskap, historielag, innbyggere og næringsdrivende.
- Porto Franco 2008: Porto Franco-produkter, Kystled Sør, Frihavnsdagene og 2 EU-prosjekter (Fremtidskyster, Coast Alive).
- Porto Franco 2009: Porto Franco-produkter: produktutvikling, Lindesnes fyrmuseum, Vest-Agder-museet og Bragdøya kystlag.
- Porto Franco 2010:
  - Faglige nettverk/møtesteder: Nordjyllands kystmuseum og Skibsbevaringsfonden i Danmark. Formål er kulturhistorisk fagutvikling.
  - EU-prosjekt: Fremtidskyster. Aktører: Lund Universitet, Købehavn universitet, Agderforskning, Lindesnes fyrmuseum. Formål er formidling, opplevelse og turisme.
- Pilegrimsleden 2008: Hedmark og Akershus fylkeskommuner er invitert med i pilotprosjektet, samling med EU-partnere.
- Pilegrimsleden 2009: Forum for pilegrimssentrene. Deltakerrepresentasjon fra 5 pilegrimssentra, det fremtidige nasjonale pilegrimssentret, Hedmark fylkeskommune, Oppland fylkeskommune, Hamar bispedømmeråd.

- Pilegrimsleden 2010: Videreføring av arbeidet med etablering av regionale pilegrimssentra med deltakelse fra PP, RPS, HFK og OFK.
- Norsk Tradisjonsfisk 2008: Etablering av nettverk i HALD-regionen mellom lokale og regionale aktører for å styrke samarbeidet og samhandlingen i pilotprosjektet. Formålet er å etablere en helhetlig tilnærming og satsing i pilotprosjektet og nye regionale prosjekter. HALD IKS har fått tildelt koordinatorrollen.
- Norsk Tradisjonsfisk 2009: Kulturinstitusjoner, matfaglige organisasjoner, nærings- og reiselivsdestinasjoner, grunnskoler og videregående skoler, høyskoler og universitet, interkommunale/regionale utviklingselskap, regionale forskningsinstitutt.
- Norsk Tradisjonsfisk 2010: De ti utstillingskonsesjonene i Norge skal danne egen forening. Det er satt ned et eget styre som arbeider med dette. Samarbeid med NAHA (Norwegian American history Association) og samarbeid med universitetet i Leeds.
- Valdres Natur- og Kulturpark 2008: Forum for landbruk (koordinering av virkemidler), arbeidsgruppe for utarbeidelse av byggeskikkveileder, håndverksnettverk (kurs/diskusjonsforum), stavkirkegruppe (samarbeid mellom kirkeverger rundt tilrettelegging og markedsføring).
- Valdres Natur- og Kulturpark 2009: Håndverkerforum.
- Nasjonalparkriket 2008: Samarbeid mellom landbrukskontorene og Kulturminnefondet for koordinering av SMIL-midler og Kulturminnefondets midler, fellessamling med fokus på formidling.
- Nasjonalparkriket 2010: Etablering av samarbeidsarena mellom Gudbrandsdalsmusea og kommunene i regionen.
- Hammerdalen 2009: Gøteborgs Stadsmuseum, Gammel Estrup Herregårds museet, Dansk Center for Herregårdsforskning= forskning og formidling av skandinavisk kulturarv. Regional Studies Assosiation - the International Forum of Regional Development and Policy Research.

- Hammerdalen 2010: Økt regional samhandling. Høgskolen er i dialog med kommunene om nytt samarbeidsprosjekt (Thor Heyerdal) og samarbeid rundt videre utvikning av indre havn (resten av kultur-kunnskaps-utdanningsaksen).

I tillegg til disse nettverkene, spiller også prosjektene på et økende antall eksisterende nettverk og møteplasser. I 2009 hadde seks av prosjektene i større eller mindre grad fått med eksisterende nettverk som ikke har vært med tidligere.

Tilsvarende antall i 2010 er fem.

Både i 2009 og 2010 er det sju pilotprosjekter hvor det har blitt tatt initiativ til dugnader. Disse er relativt jevnt fordelt på istandsetting av kulturminner, skjøtsel/rydding rundt kulturminner, kartlegging og registrering, rydding av stier og ferdselsårer, merking og informasjon, samt bistand i forbindelse med ulike arrangementer. Det rapporteres om at oppslutningen om dugnadsarbeidet har vært god, og de viktigste deltakerne har vært lokalbefolkningen generelt, grunneiere og lag/organisasjoner.

Dersom kulturarven skal kunne tas i bruk som en viktig ressurs for samfunnsutviklingen, må et bredt spekter av aktører involveres. Videre er det en forutsetning at disse ser verdien og potensialet som ligger i kulturarven og at de i fellesskap foretar prioriteringer som fremmer kulturarven som ressurs.

Som grunnlag for å stimulere til gode entreprenør- og verdiskapingsprosesser, har samhandling etter triple-helix-modellen i økende grad blitt trukket fram som en viktig suksessfaktor de senere årene. Det vil si at man får til et godt samspill mellom næringsliv, offentlig forvaltning og FoU, som bidrar til en positiv utviklingsspiral. I forhold til en bredere verdiskapingsprosess vil det også være viktig å inkludere frivillig sektor på slike samhandlingsarenaer. Det vil si at man utvider triple-helix-modellen til en *quadruple*-helix-modell. Frivillig sektor spiller en viktig rolle i forhold til å spre kunnskap og skape engasjement knyttet til kulturarven som ressurs for verdiskaping. Involvering og deltakelse gjennom frivillig arbeid og dugnadsinnsats er positivt med tanke på å styrke lokal identitet og tilhørighet rundt kulturarven.

Ut fra erfaringene i pilotprosjektene så langt, ser vi at det er etablert mange nettverk, også innen det frivillige. Det etableres stadig nye nettverk samtidig som

flere eksisterende nettverk trekkes med. I forbindelse med rapporteringen for 2008, ble det pekt på at mange av nettverkene så ut til å være nettverk mellom ”likemenn”, dvs. at nettverkene i stor grad fungerte som møteplasser for aktører med like funksjoner eller formål. Ut fra erfaringene med triple (quadruple) helix-modellen, ble det i den forbindelse pekt på at det i tiden framover også vil være en utfordring å få til et godt samspill på tvers av aktører innen næringsliv, offentlig forvaltning, FoU og frivillig sektor. I 2009 og 2010 virker det som flere pilotprosjekter har lagt vekt på etablering av nettverk med bredere sammensetning. Dette vil være viktig for å skape dialog og positiv samhandling mellom aktører med ulike ståsteder og innfallvinkler knyttet til samme interessefelt, og er en utfordring som ikke bare angår pilotprosjektene, men Verdiskapingsprogrammet som helhet. For å hjelpe pilotprosjektene med forankring og nettverksbygging på lokalt og regionalt nivå, er det også viktig at det jobbes aktivt og løpende med samhandling og nettverksbygging blant ansvarlige aktører på nasjonalt nivå. For å lykkes med store og ambisiøse målsetninger må et bredt spekter av aktører på ulike nivåer dras i samme retning. På samlinger og konferanser i regi av Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, er det også flere som har pekt på dette som en sentral utfordring.

6. Kulturarven

En av hovedmålsetningene i Verdiskapingsprogrammet er å ta bedre vare på kulturarven. Kulturarven kan være både materiell og immateriell, og det er gjerne tette koblinger mellom den materielle og den immaterielle kulturarven. Det er derfor av interesse å få en oversikt over hvilke deler av kulturarven pilotprosjektene fokuserer på, og i hvilken grad, og på hvilken måte, den materielle og immaterielle kulturarven blir sett i sammenheng.

Nedenfor har vi satt opp en oversikt over hvilke deler av kulturarven som er i fokus i de ulike pilotprosjektene, og som har blitt nevnt i forbindelse med ulike rapporteringer:

- Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK):
  - Materiell kulturarv: Istandsetting av mange ulike bygg og objekter (hus, naust, steingarder, båter, varder, radar). Videre jobbes det med rydding, informasjon og tilgjengelighet.
  - Immateriell kulturarv: Guidemanus for sentrale tema, produksjon av scenefortelling om losen, etablering av los-korps (lokalt fortellerkorps/guider) og næmingeprosjektet (overføring av kunnskap om lokal håndverkstradisjon). Fokus på håndverkstradisjoner og bygningers funksjon i forbindelse med istandsetting og som grunnlag for formidling og verdiskaping.
- Den verdifulle kystkulturen i Nordland:
  - Materiell kulturarv: Bygninger, hager, stier, kaier, fiskevær, båter, tidligere kinobygg, handelssteder, tidligere skolebygg, rorbuer, tidligere butikker.
  - Immateriell kulturarv: Fortellinger om og fra kystkulturen, ferdselsårer til lands og til havs, tørrfiskfestival, tradisjonsmat, kunnskap om robåter, byggeskikk, dagligliv på Vegaøyene. Innsamling av bilder og livsløpsintervju.

- Hamningberg - Med varsomhet som forutsetning:
  - Materiell kulturarv: Istandsetting av verneverdige bygg og tradisjonelle samlingspunkt i bygda. Utbedring og utdyping av småbåthavna (Russekeila) slik at den kan brukes som før.
  - Immateriell kulturarv: Gjennom delprosjektet "Dokumentasjon og lokalhistorie" blir nye generasjoner kjent med oppskrifter, tradisjoner, levesett osv. i Hamningberg.
- Nasjonalparkriket:
  - Materiell kulturarv: Gamle bygninger, steinbrudd, gruver, fangstanlegg, bruer, veganlegg og kulturlandskapet generelt.
  - Immateriell kulturarv: Gammel bygningsteknikk, gårdshistorie, historier (fortelling), fotodokumentasjon, mattradisjoner, formidling av f.eks. dokumentasjon.
- Norsk Tradisjonsfisk:
  - Materiell kulturarv: Bygninger, kai/brygge, gjenstander, produksjonsutstyr, maskiner, redskaper og verktøy, emballasje, produkter, fiskeredskaper, småbåter.
  - Immateriell kulturarv: Fortellinger og historier, handlingsbåren kunnskap, produksjonsmetoder, oppskrifter, matkultur, produkt-historie, fiskeri- og oppdrettshistorie.
- Nærøyfjorden Verdsarvpark:
  - Materiell kulturarv: Bygningsmiljø, kulturhistoriske anlegg, stier, krigsminner, landskap, båter, kirker og bautasteiner.
  - Immateriell kulturarv: Handverk, historier, fortellinger, matkultur, arkivtilfang, bilder og musikk.
- Oddaprosessen:

- Materiell kulturarv: Smelteverkstomta med bygninger, uteplasser og parkanlegg. Norsk Vasskraft- og Industriarbeidarmuseum (NVIM) inkl. rørgater, Trallebanen i Skjeggedal og delvis Almerketomta (Europan).
- Immateriell kulturarv: Kart- og tegningsarkivet, smelteverkshistorie, håndverkstradisjoner, kunnskap om prosessindustri, kompetanse på istandsetting av teknisk-industrielle kulturminner.
- Perler i Nordsjøløypa:
  - Materiell kulturarv: Bygninger, saltebua og steinalderbuplassen ved Kystmuseet i Øygarden, Gjerdet kulturminnegard og Fjell festning i Fjell og Trellevik kystkultursenter og Handelsstaden Glesvær i Sund.
  - Immateriell kulturarv: Nordsjøløypa, historiefortellinger, sanger, lokale mat- og handverkstradisjoner, opplevelser, aktiviteter og erfaringer.
- Pilotprosjekt Pilegrimsleden:
  - Materiell kulturarv: Veifar, bruer og andre veirelaterte anlegg, bygninger/kirker, merkesteiner, vannkilder/oppkommer og kors.
  - Immateriell kulturarv: Vandringsen mot helligdommen, historiene og fortellingene.
- Porto Franco - Kristiansands kulturelle frihavn:
  - Materiell kulturarv: Fartøyer, båter, fyrstasjoner, redskaper, bygninger, et komplett dokkanlegg med utstyr, verktøy og kraner.
  - Immateriell kulturarv: Hele det maritime univers. Fortellinger, sangtradisjoner, skikker/ritualer, håndverkskunnskap, hav- og havnehistorie, litteratur og navnetradisjoner i spennet mellom villsaudrift og dampmaskiner.
- Valdres Natur- og Kulturpark:

- Materiell kulturarv: Stavkirker, eldre gardsbebyggelse, stølsbebyggelse, kulturlandskap og biologisk mangfold. Kulturminner som har betydning for mange, eller minner som ligger strategisk tilgjengelig.
- Immateriell kulturarv: Stølsdrift med samspillet mellom menneske, dyr og natur. Mattradisjoner, håndverkstradisjoner, musikk, historie, sagn, lokking, religion, tro og overtro.
- Verdiskapingsprosjektet Hammerdalen:
  - Materiell kulturarv: Industriområdet med bygninger, tekniske minner, bilder, elv, landskap og arkeologiske kulturminner.
  - Immateriell kulturarv: I hovedsak arkivmateriale, men potensialet for muntlige kilder er stort og ubrukt, og er et viktig satsingsområde for 2009-2010. Fritzøe Verks historie fra 1620 og fram til i dag.

Oversikten over er supplert med nye elementer i forbindelse med rapportringer for 2010, men det er små endringer sammenlignet med rapporteringen for 2008 og 2009. Oversikten viser at pilotprosjektene dekker et relativt bredt spekter av kulturarven. Når det gjelder den materielle kulturarven, fokuseres det på ulike kulturminner knyttet til ferdsel (land og sjø), jordbruk, fiske, bosetting, forsvar, religion, håndverk, kraftproduksjon, industri, jakt og fangst. I forhold til den immaterielle kulturarven er fokus i pilotprosjektene på historie, religion, myter, sagn, tradisjoner (håndverk og mattradisjoner), drifts- og produksjonsmetoder, stedsnavn, språkutvikling, litteratur, musikk, kunst og teater.

Det virker som om alle pilotprosjektene har fokus på sammenhengene mellom materiell og immateriell kulturarv, og flere gir også uttrykk for at den immaterielle kulturarven er en forutsetning for verdiskaping rundt den materielle kulturarven. Det presiseres også at kulturminnene er lite verdt uten historien og fortellingene som knytter seg til disse. Det pekes på ulike aktiviteter hvor disse sammenhengene er viktige, f.eks. i forhold til guiding, formidling, historiefortelling, demonstrasjoner og utstillinger. Porto Franco gir også uttrykk for at prosjektet ikke opererer med noe skille mellom materiell og immateriell kulturarv. Målet er å formidle den immaterielle kulturarven gjennom aktiv bruk av den materielle.

Fire av pilotprosjektene gav i 2007 uttrykk for at det var foretatt mye eller svært mye kartlegging av ressurser knyttet til kulturarven.¹⁰ Det var også fire pilotprosjekter som gav tilsvarende svar i 2008¹¹ og 2009¹². I 2010 er det ingen pilotprosjekter som svarer at de har foretatt mye eller svært mye kartlegging, men ni prosjekter rapporterer at de har foretatt en del eller noe kartlegging. Til sammen over de fire årene har sju av pilotprosjektene rapportert om et betydelig kartleggings- og registreringsarbeid. Resten gir uttrykk for at det er foretatt en del eller noe kartlegging og registrering. I tillegg til mer generelle kulturminneregistreringer nevnes spesielle kartlegginger/registreringer av gamle bygninger, tradisjoner, fortellinger, bilder, sjømerker, fortøyningsfester, forsvarsanlegg, bruk av kulturmiljøer, produksjonsprosesser, håndverkstradisjoner, fangstanlegg, vanningsanlegg, beiteområder og ferdselsårer. Det er også gjennomført kartlegginger i forbindelse med utarbeidelse av skjøtelsesplaner og registreringer i forbindelse med istandsettingsarbeid og tilstandsvurderinger. Av de ni pilotprosjektene som har foretatt kartlegginger og registreringer i 2010, har åtte av prosjektene helt eller delvis fått sammenstilt materialet og gjort det tilgjengelig for allmennheten. De viktigste formidlingsformene er utarbeidelse av skriftlige dokumenter og kart, presentasjoner på møter, i media og via internett.

I 2010 har alle pilotprosjektene rapportert at det er utarbeidet søknader om restaurering (istandsetting), skjøtselstiltak og tilgjengelighet knyttet til kulturminner. I 2009 var det to pilotprosjekter hvor det ikke var utarbeidet slike søknader¹³. I 2007 skilte Nordland, Nord-Gudbrandsdal og Valdres seg ut med henholdsvis 40, 20 og 12 søknader, mens antallet i de andre pilotprosjektene varierte fra to til ni. Nordland og Valdres utarbeidet også flest søknader i 2008¹⁴

---

¹⁰ Hammerdalen, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Nasjonalparkriket.

¹¹ Hammerdalen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Porto Franco.

¹² Hammerdalen, Porto Franco, Pilegrimsleden, Valdres Natur- og Kulturpark.

¹³ Hammerdalen og Norsk Tradisjonsfisk har ikke oppgitt at de har utarbeidet søknader om restaurering, skjøtselstiltak og tilgjengelighet knyttet til kulturminner i 2009.

¹⁴ Antall søknader i Nasjonalparkriket er ikke angitt i 2008.

(henholdsvis 20 og 24 søknader) og hadde et høyt antall også i 2009 (henholdsvis 15 og 25 søknader). I 2009 var det Pilegrimsleden som skilte seg ut med klart flest søknader (81). Dette er ikke unaturlig siden Pilegrimleden dekker store geografiske områder, samtidig som nye områder slutter seg til. I 2010 har Pilegrimleden hatt 63 søknader. Nordland hadde en økning til 24 i søknader i 2010 mens Valdres hadde en nedgang til ti. For øvrig er det små endringer i antallet søknader sammenlignet med 2009.

Innen utgangen av 2007 var det 116 søknader som ble rapportert innvilget. Tilsvarende tall for 2008, 2009 og 2010 er 94¹⁵, 166¹⁶ og 146¹⁷. En vesentlig del av økningen fra 2008 til 2009 har sammenheng med at antallet innvilgede søknader i Pilegrimsleden økte mye.

I 2008 ble det meldt om 50 søknader som hadde fått avslag. 26 av disse omfattet Nordland og Valdres, som også hadde sendt flest søknader. Fem av pilotprosjektene svarte at den viktigste årsaken til avslag var at midlene ikke strakk til, men at søknadene ble vurdert som støtteverdige. Tre av prosjektene svarte at den viktigste årsaken til avslag var at søknadene ikke tilfredstilte formelle krav. I 2009 var antallet søknader som fikk avslag redusert til 21. Blant de åtte pilotprosjektene som hadde angitt viktigste årsak til avslag, var det fem som svarte at søknadene ikke tilfredstilte formelle krav, eller at de falt utenfor kriteriene for tildeling av støtte. Ett pilotprosjekt oppga som viktigste årsak at søknadene var støtteverdige, men at midlene ikke strakk til. To pilotprosjekter oppga andre årsaker. I 2010 rapporteres antallet søknader som har fått avslag å være 25, dvs. på sammen nivå som i 2009. Årsakene til at søknadene ikke har fått støtte er i 2010 i større grad begrunnet med at midlene ikke strekker til enn at søknadene ikke tilfredsstiller formelle krav eller faller utenfor kriteriene for tildeling av støtte. Dette tyder på at kompetansen på søknadsarbeidet har økt gjennom pilotprosjektperioden.

---

¹⁵ I forbindelse med rapportering for 2007 var det noen prosjekter som hadde hatt lenger prosjektperiode enn ett år.

¹⁶ Dette er et minimumsanslag.

¹⁷ Dette er et minimumsanslag.

I 2007 var det fem av pilotprosjektene som hadde ferdigstilt tiltak siden Verdiskapingsprogrammet startet. Dette tallet økte til ni i 2008, og fra 2009 har alle pilotprosjektene ferdigstilt tiltak. Innen utgangen av 2008 var det totalt ca. 60 tiltak som var ferdigstilt. Dette tallet har økt til 166¹⁸ innen utgangen av 2009, og til 307¹⁹ innen utgangen av 2010. Mange av tiltakene omfatter ulike typer bygninger. Dette dreier seg om bygninger knyttet til industri, jordbruk, sjøfart, handel, overnatting, fiske og kultur. Videre nevnes tiltak knyttet til steinalderbuplasser, kulturlandskap i stølsområder og kulturstier. Fra Porto Franco rapporteres det om at fartøyer er i kontinuerlig istandsetting, men at fem faste installasjoner på land er ferdig restaurert. I forbindelse med rapporteringen er det flere som melder om at det er satt i gang tiltak som ikke vil bli ferdigstilt før på et senere tidspunkt.

Samlet sett kan vi si at Verdiskapingsprogrammet så langt har bidratt til økt fokus på og innsats for bevaring av kulturarven, både den immaterielle og materielle. Ca. 520 søknader om istandsettingstiltak er innvilget, og ca. 310 tiltak er så langt ferdigstilt. Parallelt med dette har det også i 2010 blitt gjennomført kartleggings- og registreringsarbeid i flere av pilotprosjektene som systematiseres og formidles. Sann sett er det grunn til å forvente en fortsatt vekst i antallet istandsettingstiltak også etter at pilotprosjektperioden er over. Det er tidkrevende prosesser knyttet til det å planlegge tiltak, utarbeide søknader og gjennomføre tiltakene, og det var først i 2009 at alle pilotprosjektene hadde fått ferdigstilt tiltak. Gjennom de fire årene som har gått, er det imidlertid opparbeidet erfaringer og oversikt som pilotprosjektene vil dra nytte av etter at pilotprosjektperioden er over. For å kunne si noe mer om de langsiktige effektene av Verdiskapingsprogrammet for

---

¹⁸ Dette er et minimumsantall. Dette har sammenheng med hvordan et tiltak defineres. Ett tiltak kan i noen tilfeller omfatte flere objekter. Enkelte peker også på at tiltak knyttet til merking og skjøtselstiltak er en stadig prosess hvor man ikke kan sette en endelig sluttstrek.

¹⁹ Dette er et minimumsantall. Dette har sammenheng med hvordan et tiltak defineres. Ett tiltak kan i noen tilfeller omfatte flere objekter. Enkelte peker også på at tiltak knyttet til merking og skjøtselstiltak er en stadig prosess hvor man ikke kan sette en endelig sluttstrek. Antall tiltak i Hammerdalen er ikke rapportert for 2010, men det vises til sluttrapporten fra pilotprosjektet. Her går det fram at det samlet sett er gjennomført seks istandsettingstiltak. Flere av tiltakene i Hammerdalen er store og svært kostnadskrevenende tiltak, og hvor en vesentlig andel av prosjektene er basert på private investeringer.

kulturminner, er det behov for å gjennomføre en egen evaluering noen år etter at pilotprosjektet er avsluttet.

7. Kunnskap

En av de sentrale målsetningene med verdiskapingsprogrammet har vært å utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs. Når det gjelder tilgang til kompetanse i pilotprosjektene, rapporterer alle prosjektene om at de har tilgang på prosess-/ prosjektlederkompetanse og kulturminnefaglig kompetanse. Ikke alle har tilgang til samhandlingskompetanse, økonomisk kompetanse, markeds- og salgskompetanse, etablererkompetanse og naturfaglig kompetanse. Hva slags kompetanse pilotprosjektene har tilgang til i 2010, er i stor grad sammenfallende med situasjonen i 2008 og 2009. Det er verdt å merke seg at det i 2008 var åtte prosjekter som gav uttrykk for at de ikke hadde tilgang til samhandlingskompetanse. Mangel på samhandlingskompetanse kan være en betydelig utfordring med tanke på at det som oftest vil være nødvendig å få til et godt samspill og samarbeid mellom et bredt spekter av aktører for å nå de brede og dyptgripende målsetningene i Verdiskapingsprogrammet. I 2009 og 2010 synes imidlertid tilgangen på samhandlingskompetanse å ha økt, slik at det nå kun er to pilotprosjekter (Nasjonalparkkriket og Oddaprosessen) som ikke rapporterer om tilgang på slik kompetanse. Dette er for øvrig prosjekter hvor det kan være krevende å få ulike aktører til å spille på lag.

På spørsmål til pilotprosjektene i 2008 om hvordan de vurderte tilgangen til kompetanse i pilotprosjektet samlet sett, var det ni av prosjektene som vurderte den som god, to prosjekter²⁰ vurderte den som svært god og ett vurderte den som ”både og”²¹. Vurderingene var sammenfallende i 2010.²²

På spørsmål om hva slags kompetanse det savnes tilgang til, nevner tidligere rapporteringer konkret både reiselivskompetanse, markedsføringskompetanse,

---

²⁰ Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK) og Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

²¹ Perler i Nordsjøløypa.

²² Porto Franco og Den verdifulle kystkulturen i Nordland, vurderte den som svært god, mens Norsk Tradisjonsfisk vurderte den som både og.

økonomi, formidling, samhandling og oversikt over relevante nettverk som det kan være aktuelt å knytte kontakter til. I 2010 pekes det også på utfordringer knyttet til bevaring av kompetanse etter at pilotprosjektet er avsluttet og kompetanse om analyse og formidling av resultater fra pilotprosjektene. Dette er en indikasjon på at kompetansebehovet endres i takt med at det oppstår ulike utfordringer i ulike faser av pilotprosjektene.

Selv om enkelte av pilotprosjektene savner tilgang til visse typer kompetanse, bidrar også prosjektene til å generere kompetanse på mange områder. Konkret vises det til at det blir utviklet kompetanse på følgende områder:

- Restaurerings-/håndverkskompetanse
- Kulturminnefaglig kompetanse
- Forvaltningskompetanse
- Virkemiddelkompetanse
- Ny kunnskap gjennom kartlegging og registreringer
- Historie- og tradisjonskompetanse
- Arkivfaglig kompetanse
- Nettverks-/samarbeids-/samhandlings-/forankringskompetanse
- Mellomromskompetanse
- Prosjektlederkompetanse
- Prosesskompetanse/strategikompetanse
- Formidlingskompetanse (historieformidling)
- Søknadskompetanse
- Markedsfaglig kompetanse

- Forretningskompetanse/økonomisk kompetanse/etablererkompetanse/produktutviklingskompetanse
- Utviklingskompetanse (regionalt og lokalt)
- Stedsutviklingskompetanse
- FoU-kompetanse
- Formidlingskompetanse/mediakompetanse

Det er verdt å merke seg at i tillegg til å generere ulike former for kompetanse i forhold til kulturarven, er det vel så mange som trekker fram kompetanse i forhold til ledelse, prosess, nettverk, samhandling og utvikling. Dette understreker behovet for kompetanse i forhold til å mobilisere og skape gode samarbeidsrelasjoner mellom ulike aktører. Som tidligere nevnt er det behov for et godt samspill mellom næringsliv, offentlige aktører (både politiske og administrative), FoU-miljøer, frivillig sektor og befolkningen som grunnlag for å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på en best mulig måte. Dette er en krevende oppgave som forutsetter både kompetanse og tid til å gjennomføre nødvendige prosesser og oppgaver. Fokus på samhandling, samarbeid og koordinering har vært en kontinuerlig prosess under hele prosjektperioden til Verdiskapingsprogrammet, og vil også måtte videreføres etter at Verdiskapingsprogrammet er avsluttet.

Videre er det i forhold til kompetanseutviklingen verdt å merke seg at alle pilotprosjektene har, eller har hatt, samarbeid med en eller flere kompetanseinstitusjoner. Av kompetanseinstitusjoner som nevnes er Agderforskning, Norsk Vasskraft- og Industrierbeidermuseum, Odda videregående skole, NIKU, Kirken, Pilegrimsforeningene St. Olav og St. Jakob, Norsk Kulturarv, NTNU, HIST, Pilegrimsgården, Nordlandsforskning, Torgar utviklingsselskap, Universitetet i Tromsø, NORUT, Asplan Viak, OPUS, Valdresmuseene, Valdres Næringshage, Dokka næringslandsby, Høgskolen i Vesfold, Telemarksforskning, Agderforskning, Universitetet i Oslo, Aurland Naturverkstad, Sogn Jord- og Hagebruksskole, Høgskolen i Sogn og Fjordane, Forum for interpretasjon (Skottland), Polytec, Høgskolen i Haugesund, NHH, Bioforsk, Polytec og OPUS. I tillegg nevnes også museer, destinasjonsselskaper, fagavdelinger i fylkeskommunen, Innovasjon Norge og skoleverket mer generelt.

I 2007 var det i sju av pilotprosjektene igangsatt til sammen sju FoU-prosjekter som en del av, eller som et resultat av, Verdiskapingsprogrammet.²³ I 2008 økte dette tallet til ni, men er tilbake på sju i 2009²⁴ og 2010²⁵. FoU-prosjektene må antas å være viktige i pilotprosjektene, men også for å få systematisert og formidlet erfaringer med Verdiskapingsprogrammet som kan komme bredere målgrupper til gode. I 2008 var det 16-17 ulike forskningsmiljøer som var involvert i disse FoU-prosjektene. Dette representerte en økning på seks-sju miljøer fra 2007. I 2009 var 13-14 miljøer nevnt i forbindelse med rapporteringen, og i 2010 er det elleve miljøer som er nevnt. Dette har sammenheng med at det er færre forskningsprosjekter som er aktive.

Flere pilotprosjekter arbeider også med å generere og spre kunnskap om kulturminner og verdiskaping lokalt. Antallet pilotprosjekter som har involvert barnehager, skoler eller andre oppvekstinstitusjoner i forbindelse med kunnskapsoppbyggingen i regi av pilotprosjektet, har økt fra åtte i 2007 til ti i 2008 og 2009 og til elleve i 2010. Det var Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Perler i Nordsjøløypa som i størst grad hadde involvert slike institusjoner i 2008, henholdsvis ti og 30. I 2009 og 2010 er det Porto Franco og Valdres som har flest involverte, henholdsvis 31 og ti. Flere av oppvekstinstitusjonene er involvert i tiltak knyttet til den kulturelle skolesekken. Ellers er skoler involvert i forbindelse med undervisning, kurs, skjøtsel, merking, prosjektarbeid og formidling. I Porto Franco var 30 barnehager deltakere i Frihavnsdagene. Åtte av pilotprosjektene rapporterte i 2009 om at de hadde planer om økt samarbeid med barnehager, skoler eller andre oppvekstinstitusjoner i forbindelse med pilotprosjektet. Tilsvarende tall for 2010 er seks. Disse oppvekstinstitusjonene har også i andre sammenhenger vist seg å være en viktig kanal inn til en bredere målgruppe i befolkningen.

---

²³ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur- og Kulturpark, Nasjonalparkkrikket.

²⁴ Valdres Natur- og Kulturpark, Porto Franco, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Tradisjonsfisk, Hammerdalen, Nærøyfjorden Verdsarvpark

²⁵ Porto Franco, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Tradisjonsfisk, Hammerdalen, Nærøyfjorden Verdsarvpark, Perler i Nordsjøløypa

Formidling av kunnskap om målsetninger, aktiviteter og erfaringer i pilotprosjektet har vært en relativt høyt prioritert oppgave både i 2008 og 2009, men spesielt i 2010. Dette er ikke unaturlig siden 2010 er det siste året av pilotprosjektperioden, og programmet har hatt et spesielt fokus på dokumentasjon og formidling. I 2007 var det ingen pilotprosjekter som hadde utarbeidet formidlingsplan, men ti hadde dette under arbeid. I 2008 var det fire pilotprosjekter som hadde en slik plan ferdig, mens fire fortsatt hadde en slik plan under arbeid. I 2010 er det sju av pilotprosjektene som har en formidlingsplan, og åtte av pilotprosjektene har upekt spesielle målgrupper med for formidlingsarbeidet. Viktige målgrupper for formidling og kompetanseheving som trekkes fram er:

- lokale entreprenører, håndverkere
- skoler, studenter, skolebarn
- innbyggere, lokalbefolkning, grunneiere, huseiere, stølsbrukere
- tilreisende, turister, besøkende til museer
- reiselivsbedrifter, matprodusenter, stølsbrukere, vertskap, andre virksomheter og bedrifter
- førstelinjepersonell i reiselivsbedrifter og offentlige institusjoner
- finansieringsinstitusjoner, bl.a. Innovasjon Norge
- politikere og ansatte i kommunene
- interesseorganisasjoner
- media

Viktigste formidlingskanaler er som tidligere foredrag og presentasjoner på møter, arrangementer og kurs, samt formidling gjennom direkte besøk til brukere og via internett.

På spørsmål om i hvilken grad pilotprosjektene har bidratt til å skape økt kunnskap om kulturarvens verdiskapingseffekter (miljømessig, kulturelt, sosialt og økonomisk) blant aktuelle interessenter, var det i 2007 seks prosjekter som svarte i

stor grad²⁶, fire i noen grad og to som svarte i liten grad/vet ikke. I 2010 er det tre²⁷ prosjekter som svarer i svært stor grad, seks som svarer i stor grad²⁸ og tre som svarer i noen grad. Vurderingene er altså mer positive i forhold til dette spørsmålet i 2010 enn i 2007. Likevel viser resultatene at flere av pilotprosjektene fortsatt har behov for stort fokus på kompetansebygging og formidling. For å få til best mulig samhandling mellom ulike aktører i forhold til å nå felles mål, er det viktig at involverte og berørte aktører har kunnskap om, og forståelse av, ulike former for verdiskapingsprosesser knyttet til kulturarven. Dette er langsiktige prosesser som krever langsiktige planer og langsiktige tiltak.

---

²⁶ Nærøyfjorden, Hammerdalen, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Norsk Tradisjonsfisk og Nasjonalparkriket.

²⁷ Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen

²⁸ Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund (ABK), Perler i Nordsjøløypa, Nærøyfjorden Verdsarvpark, Norsk Tradisjonsfisk Porto Franco og Hammerdalen.

8. Verdiskaping

8.1 Miljømessig verdiskaping

Når det gjelder miljømessig verdiskaping, har rapporteringssystemet hatt fokus på i hvilken grad arbeidet med verdiskaping knyttet til kulturminner har positive ringvirkninger i forhold til miljø og landskap i et mer helhetlig perspektiv.

Indikatorer på miljømessig verdiskaping fokuserer på effekter av bevaring og utvikling av kulturarven i forhold til vedlikehold av helhetlige kulturlandskap, bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold), reduksjon av forurensning og forsøpling og bruk av ressurs- og energiøkonomiske løsninger. Ni av pilotprosjektene rapporterer også at de i stor eller svært stort grad legger vekt på å se kultur- og naturfaglige verdier i sammenheng.

I ti av pilotprosjektene blir landskap vurdert å ha svært stor eller stor betydning som ramme for arbeidet med kulturminner. Pilotprosjektene har i den forbindelse blitt bedt om å gjøre rede for hva slags betydning landskapet har som ramme for arbeidet med kulturminner. I Odda er landskapet beskrevet som bakgrunnen for vassdragsutbyggingen og som et fundament for smelteverkets og lokalsamfunnets historie. I Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund blir den værharde kyststrekningen omtalt som spektakulær og spesiell som følge av nærheten til naturelementene, særegne naturlandskapsformer og et kulturlandskap formet av mennesker som har måttet tilpasse seg tidvis ekstreme leveforhold. Det understrekes at alt henger sammen. I Den verdifulle kystkulturen i Nordland gis det uttrykk for at landskapet som oftest inngår som en del av oppfatningen av et kulturminne. I Norsk Tradisjonsfisk er rammen med sjøen og kystkulturen integrert i produktet, og en profilramme i forhold til fiskeri og havbruk, reiseliv og andre virksomheter. I Valdres blir landskapet sett på som svært viktig i stølsområdene, fordi det er landskapet og ressursgrunnlaget i landskapet som er utgangspunkt for stølsdrifta. Hvis stølsområdene bygges ned eller gror igjen, forsvinner grunnlaget for stølsdrift. I den forbindelse fremheves landskapet som viktig med tanke på formidlings- og opplevelsesverdi. I Valdres har stavkirkene også hatt, og har, en stor symbolverdi. Kirkene ble plassert fritt og skulle ses fra lang avstand. Området og landskapet

rundt kirkene har derfor mye å si for kirkenes opplevelsesverdi. I Nærøyfjorden blir landskapet og forståelsen av landskapet – hvordan det har oppstått og hvordan det utvikler seg – oppfattet som det som knytter kulturminnene til en forståelse av historien, og som gir kulturminnene relevans i framtiden. Landskapet omtales som limet som gjør enkeltobjekt til del av en helhet som folk kan identifisere seg med. Kulturminnene og sporene etter menneskelig aktivitet gir verdensarvparken økt verdi og innhold. Flesteparten av pilotprosjektene gir uttrykk for landskapets betydning for å plassere kulturminner inn i en sammenheng, både visuelt og historisk. Det synes å være en gjennomgående forståelse av at landskapet er viktig for opplevelsene, og at landskapet er viktig for å formidle ressursbruk, historie og samspillet mellom menneske, kultur og natur opp gjennom tidene.

Alle pilotprosjektene gir også jevnt over uttrykk for at istandsetting og skjøtsel av kulturminner og -miljøer i stor grad stimulerer til skjøtsel og vedlikehold av helhetlige kulturlandskap. Seks pilotprosjekter rapporterer i 2010 også om at istandsetting og skjøtsel av kulturminner i stor eller noen grad utløser tiltak knyttet til bevaring av naturfaglige verdier (biologisk mangfold)²⁹. Dette er det samme antallet som i 2009. Noen av prosjektene rapporterer også om svært store eller store ringvirkninger i forhold til reduksjon av forurensning og/eller forsøpling,³⁰ samt økt fokus på ressurs- og energiøkonomiske løsninger³¹. Av eksempler som trekkes fram i forhold til det siste punktet, kan nevnes økt bruk av beite framfor kraftfôr, økt fokus på gjenbruk framfor å rive og bygge nytt, økt bruk av lokale råvarer, fokus på tiltak som stimulerer økt fysisk aktivitet, økt fokus på bærekraftig høsting, økt bruk av biobrensel og vannbåren varme. Flesteparten av prosjektene gir også uttrykk for at det legges stor vekt på å se bevaring og utvikling av kultur- og naturfaglige verdier i sammenheng.

---

²⁹Nasjonalparkriket, Valdres Natur og Kulturpark, Pilegrimsleden, Den verdfulle kystkulturen i Nordland, Hamingberg og Porto Franco.

³⁰Porto Franco, Pilegrimsleden og Hamningberg.

³¹Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

Som eksempler på ressurs- og energiøkonomiske løsninger er det flere som peker på løsninger knyttet til fjernvarme (vannbåren varme). Bruk av biobrensel og solenergi blir også trukket fram i den forbindelse. Videre blir bruk av miljøvennlige materialer, gjenbruk og oppmuntring til miljøvennlig transport trukket fram (padling, seiling, fotturer, sykling). Økt fokus på kortreist mat og lokal foredling blir også framhevet som ressurs- og energiøkonomiske løsninger. I Valdres pekes det også på at stølsdrift innebærer lite bruk av kunstgjødsel og kraftfôr, og at biobrensel er en overskuddsvare i slike områder. Norsk Tradisjonsfisk framhever at kystfiskeflåten har desidert minst energiforbruk og CO₂-utslipp pr. kg fanget råstoff og i forhold til inntekt.

8.2 Kulturell verdiskaping

Kulturell verdiskaping kan forstås som en styrking av lokal identitet og stolthet, noe som i seg selv er ”kulturell kapital”, og som kan brukes som innsatsfaktor i ulike mobiliserings- og utviklingsprosesser, f.eks. i forhold til symbolbruk og merkevareordninger. Den kulturelle kapitalen knyttet til kulturminner er med andre ord både fellesgoder og ressurser for utviklingen av private goder. Av indikatorer på kulturell verdiskaping kan nevnes identitet, stedets særpreg og kulturhistorie, symbolbruk/merkevarer, kompetanse, omdømme, attraktivitet. Hvis den lokale identiteten, trivselen og attraktiviteten forsterkes og vokser, er det et uttrykk for en positiv kulturell verdiskaping.

I rapporteringen for 2008 var det 5 av pilotprosjektene som gav uttrykk for at prosjektet i stor eller svært stor grad hadde bidratt til økt kunnskap og forståelse av historiske sammenhenger og tidligere generasjoners tradisjoner og levesett. For 2009 og 2010 har dette antallet økt til ni. De resterende gir uttrykk for at dette har skjedd i noen grad. Åtte pilotprosjekter svarer at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til styrking av identitet og stedstilhørighet. I 2009 og 2008 var tilsvarende tall henholdsvis fem og fire.

Pilotene peker på flere suksessfaktorer i forhold til å styrke identitet og stedstilhørighet. På samme måte som i 2007 og 2008 blir deltakelse i aktiviteter og prosesser, informasjon, dialog og synliggjøring framhevet som viktig. Mot slutten av pilotprosjektperioden synes det også som at realisering av tiltak og synliggjøring

av disse får økt betydning. At bygninger og områder restaureres og istandsettes, at de åpnes og gjøres tilgjengelig for publikum, at det etableres virksomheter, aktiviteter og arrangementer, bidrar til å øke interessen og engasjementet for stedet og ressursene og kvalitetene som stedet besitter. Det vises i den forbindelse til prosjekter og tiltak som har blitt godt mottatt lokalt. Bruk av lokale krefter i formidling av livet i tidligere tider oppleves som virkningsfullt. Videre framheves positivt fokus på kulturarven og mulighetene andre ser i den, dvs. at man er en del av noe som verdsettes av andre, noe som gir status og stolthet. Økt oppmerksomhet i media, og at flere får interesse for kulturarven og ser utviklingsmuligheter, støtter opp under dette.

Sju av pilotprosjektene rapporterte i 2007 at prosjektområdets omdømme og attraktivitet i stor grad har blitt styrket. Tilsvarende tall for 2008³² og 2009³³ var tre, mens antallet har økt til fem i 2010³⁴. Vi antar at dette skyldes at vurderingene i forbindelse med den første rapporteringen var i overkant positive snarere enn at pilotprosjektene omdømme og attraktivitet har blitt redusert. På spørsmål om på hvilken måte arbeidet med pilotprosjektene har bidratt til å styrke områdenes omdømme og attraktivitet, er det ulike faktorer som trekkes fram. I Porto Franco gis det uttrykk for at oppmerksomheten rundt kulturminner i prosjektarbeidet som grunnlag for utvikling av byen har økt gjennom et omfattende aktivitetstilbud, bl.a. gjennom kurs, arrangementer, foredrag og dialog. I Odda blir det hevdet at folk ser verdien av de byggene som er restaurert, og at nye aktiviteter virker samlende på ulike deler av befolkningen. Folk er glade for at Odda har fått et Vitensenter og en flott, urban café. Lindehuset som kulturbygg har blitt svært populært f.eks. i forbindelse med litteratursymposium og blueshelg. Det hevdes videre at det røffe, industrielle preget på bygg som er i bruk, er på vei inn i bevisstheten til lokalbefolkningen som identitetsforsterkere. Stadig flere kaster seg på idéflommen rundt hva industristrukturer kan brukes til. Det er kommet nye eiere inn i to

---

³² Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark og Hammerdalen.

³³ Valdres Natur- og Kulturpark, Porto Franco og Norsk Tradisjonsfisk.

³⁴ Hamningberg, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk, Hammerdalen og Porto Fraco.

teglsteinsbygg i 2009. I Den verdifulle kystkulturen i Nordland rapporteres det om at hovedområdene Vega og Lofoten i utgangspunktet hadde et sterkt omdømme og attraktivitet. Pilotprosjektet har vært med på å gjøre dette tydeligere gjennom satsingen og har bidratt til at kulturarven som ressurs i større grad tas med i omdømmebyggingen og attraksjonsvurderingen. Det hevdes at kulturarven er tydeligere formidlet og opplevelsen av ekthet mer definert. Fra Hamningberg er tilbakemeldingene at området framstår som langt mer velstelt. Prosessene og tiltakene har vært positive både for huseierne og turistene.

Ni av pilotprosjektene svarer at ressurser knyttet til kulturarven i stor eller svært stor grad blir benyttet som grunnlag for merkevarebygging og stedsprofilering. Her er svarene for 2010 omtrent identiske med tidligere år. I forbindelse med rapporteringen for 2008 ble det stilt spørsmål om det var utviklet nye symboler, logoer eller merkevarer knyttet til pilotprosjektet i 2008. Det var fire som svarte ja på dette i 2008, sju svarte ja på tilsvarende spørsmål i 2009 og seks i 2010. Dette viser at bruken av kulturarven som grunnlag for merkevarebygging og profilering er stadig økende.

8.3 Sosial verdiskaping

Sosial verdiskaping dreier seg om lokal bevissthet og engasjement rundt kulturminnet i pilotprosjektarbeidet. En slik bevissthet er verdifull fordi den er med på å fremme sosiale verdier, som igjen blir viktige i mobiliserings- og utviklingsprosesser lokalt. Graden av samarbeid og samhandling er viktig for den sosiale verdiskapingen. Her er det interessant å se på hvordan samarbeid mellom ulike aktører foregår i pilotprosjektene, hva det er som gjør samarbeid vanskelig og hvilke målgrupper/aktører som er med å fremme eller hindre samarbeid. Indikatorer på sosial verdiskaping er dermed samhandling, samarbeid, engasjement, dugnadsvilje, tilhørighet, fellesskap, nettverk og tillit.

I 2007, var det kun tre av pilotprosjektene som rapporterte at de i stor grad har klart å skape bevissthet og engasjement blant ulike aktører om kulturarven som

ressurs for steds- og produktutvikling.³⁵ Tilsvarende tall for 2008, 2009 og 2010 er henholdsvis fire, seks og fem. Sju pilotprosjekter sier i 2010 at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til økt samarbeid mellom aktuelle aktører i forhold til kulturarven som ressurs for steds- og produktutvikling. Tilsvarende tall for 2007, 2008 og 2009 var henholdsvis åtte, sju og seks. Videre er det åtte av pilotene som gir uttrykk for at de i stor eller svært stor grad har fått til samarbeid mellom aktuelle aktører når det gjelder dette. Tilsvarende antall i 2008 og 2007 var henholdsvis sju og seks. Dette indikerer at samarbeidet og samhandlingen har økt, men at det fortsatt er et betydelig potensiale for å øke bevisstheten, engasjementet og deltakelsen blant ulike aktører. I 2010 er det 6 pilotprosjekter som mener at pilotprosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til å skape økt fellesskapsfølelse mellom ulike aktører - at de ser nytten av å trekke "lasset" i samme retning. Dette er det samme som året før.

I 2007 var det elleve av pilotprosjektene som gav uttrykk for at det var spesielle målgrupper som det var vanskelig å mobilisere og trekke med. Det er i 2010 fremdeles ni prosjekter som har utfordringer med dette. I Odda er utfordringene knyttet til eldre innbyggere og politiske motesetninger. En del oppfatter verket som stygt, og det sies at tanken om at funksjonsbygninger som har mistet sin funksjon bør rives, står sterkt. I Bud-Kristiansund hevdes det å være en utfordring å trekke med næringslivet. Det sies å være et tydelig ønske om "gulrøtter" og utsikter til kortsiktig gevinst. I Valdres rapporteres det også om vanskeligheter med å trekke med deler av næringslivet. Årsaker som trekkes fram er ulikt verdisyn. Deler av næringslivet ser ikke effekten/hensikten med å bruke kulturarven til å styrke attraksjonsverdien av Valdres. Det rapporteres også om at deler av menighetene knyttet til stavkirkene kan være vanskelig å trekke med.

I Hammerdalen er det utfordringer knyttet til at fylkeskommunens kulturminneavdeling har for liten kapasitet til å følge opp, noe som bl.a. har hatt sammenheng med omorganisering. Det meldes om at fortidsminneforeningen har vært generelt

---

³⁵ Nærøyfjorden, Porto Franco, Den verdifulle kystkulturen i Nordland.

negative til programmet. Dette er utfordringer som har blitt sett nærmere på i forbindelse med en egen dybdestudie av pilotprosjektet i Hammerdalen.³⁶

Norsk Tradisjonsfisk, som skiller seg fra en del av de andre pilotprosjektene ved at de i utgangspunktet har hatt en forankring i det private næringslivet, har slitt med forankring i det offentlige, dvs. fylkeskommunene, Innovasjon Norge og museer.

I Nasjonalparkriket er det utfordringer med å trekke med næringslivet. Det pekes blant annet på at de har annen og hurtigere agenda enn det offentlige. Perler i Nordsjøløypa peker på noe av det samme, dvs. at det er vanskelig å få med større deler av næringslivet ut over enkeltbedrifter.

I 2008 var det to pilotprosjekter som svarte at konflikter mellom ulike aktører i stor eller svært stor grad bidro til å hindre realisering av sentrale målsetninger for pilotprosjektet. Dette antallet økte til fem i 2009, men er tilbake på to i 2010. Det er flere prosjekter hvor slike konflikter i noen grad gjør seg gjeldende. Totalt sett virker det som om konfliktnivået har vært noenlunde stabilt. Det er ikke unaturlig med konflikter i og med at de fleste prosjektene forutsetter bred deltakelse og involvering. Konfliktene knytter seg bl.a. til ulike synspunkter på bruk av områder, bygninger og anlegg. I Odda har det f.eks. vært konfliktfylte prosesser i forhold til Unesco-status og godkjenning av reguleringsplan for området. I Nordland har det vært ulik tilnærming til vurdering av ny bruk mellom fylkeskommunen og Kulturminnefondet. Dette blir ikke sett på som en konflikt, men en sak som har bidratt til utsettelse av flere prosjekter, og som oppfattes negativt av tiltakshaverne. I Valdres har det blitt vist til sprikende syn blant aktører i landbruket og reiselivet i forhold til strategier for framtidig utvikling av regionen. Det har vært uenigheter i forhold til formål, rollefordeling, posisjonering, makt, økonomi og forståelse av verdiskaping. I 2010 pekes det spesielt på konflikter knyttet til bruk og tilrettelegging av stavkirker. Stavkirkene har funksjon som menighetskirker, sårbare kulturminner og som attraksjoner. Erfaringene fra Valdres er at disse funksjonene kan være vanskelig å forene dersom menighetsrådene som eiere ikke ønsker å tilrettelegge kirkene som kulturminneattraksjon. I Norsk Tradisjonsfisk,

---

³⁶ Haukeland 2010. Hammerdalen – en dybdestudie. – Telemarksforsking. TF-notat nr. 25 2010.

som i utgangspunktet er et privat forankret pilotprosjekt, har det vært en utfordring å få det offentlige med på laget. Det pekes spesielt på utfordringer knyttet til manglende samhandling mellom ulike offentlige instanser for å skape best mulig synergi mellom offentlige virkemidler og private bedrifter.

8.4 Økonomisk verdiskaping

Når det gjelder økonomisk verdiskaping, har vi hatt fokus på verdiskaping som direkte eller indirekte knytter seg til etablering eller utvidelse av virksomheter som operer i et privat marked, men også som følge av offentlige inntekter og støtte for å fremme fellesgoder. Inngående kjennskap til den økonomiske verdiskapingen innebærer mer komplekse og detaljerte kartlegginger enn det rapporteringssystemet tillater, men utviklingstrekk er forsøkt belyst ved bruk av ulike indikatorer, f.eks. økning i antall besøkende til kulturminnet, økt tilflytting (attraktivitet), nyetableringer, forretningsplaner, utvidelse av eksisterende virksomheter og økt sysselsetting. Sammenhengene mellom innsats og resultat kan imidlertid være vanskelige å tallfeste, spesielt indirekte effekter.

Rapporteringen fra pilotprosjektene viser at det er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene i ni av pilotprosjektene i 2010. Tilvarende tall for 2009, 2008 og 2007 var henholdsvis seks, sju og åtte. Samlet sett for disse tre årene, er det ett pilotprosjekt hvor det foreløpig ikke er utarbeidet forretningsplaner blant målgruppene. Dette trenger ikke innebære at prosjektet ikke har bidratt til økonomisk verdiskaping. Restaurerte bygninger blir f.eks. nyttet til utleieformål uten at det nødvendigvis er utarbeidet formelle forretningsplaner.

I 2007 var det etablert private virksomheter i fem pilotprosjekter. Samlet sett dreide dette seg om 14 virksomheter, hvor ti av disse var fordelt på Nordland og Nasjonalparkriket. De øvrige var fordelt på Nærøyfjorden Verdsarvpark, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund og Norsk Tradisjonsfisk. Virksomhetene fordelte seg på følgende områder:

- Overnatting/servering/utleie: 3

- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 3
- Håndverksvirksomhet: 3
- Restaurering (istandsetting) og skjøtselsarbeid: 3
- Foredling og salg av lokal mat: 3
- Guiding og kulturformidling: 4
- Andre aktivitetstilbud: 2
- Annet: 2

I 2008 var det seks pilotprosjekter³⁷ hvor det ble etablert private virksomheter med støtte fra Verdiskapingsprogrammet. Samlet sett dreide dette seg om 15-20 virksomheter fordelt på en til seks virksomheter per pilotprosjekt, og det var sånn sett en jevnere fordeling av antall virksomheter per pilotprosjekt enn ved rapporteringen i 2007, hvor mesteparten av virksomhetene var knyttet til Nordland. Dette var en naturlig utvikling siden Nordlandsprosjektet ble startet tidligere enn de andre pilotprosjektene. De private virksomhetene fordelte seg i 2008 på ulike områder på følgende måte:

- Overnatting/servering/utleie: 4
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 1
- Håndverksvirksomhet: 2
- Restaurering (istandsetting) og skjøtselsarbeid: 2
- Foredling og salg av lokal mat: 4
- Guiding og kulturformidling: 5

I 2009 ble det etablert 18 nye private virksomheter fordelt på tre pilotprosjekter. Konkret omfatter dette 15 virksomheter i Pilegrimsleden, en virksomhet i Den

---

³⁷ Nærøyfjorden Verdsarvpark, Atlanterhavsvegen-Bud Kristiassund, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Norsk Tradisjonsfisk, Valdres Natur- og Kulturpark.

verdifulle kystkulturen i Nordland og to i Valdres Natur- og Kulturpark.

Virksomhetene fordelte seg på følgende områder:

- Overnatting/servering/utleie: 2
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 2
- Håndverksvirksomhet: 1
- Foredling og salg av lokal mat: 1
- Guiding og kulturformidling: 1
- Andre aktivitetstilbud: 1

I 2010 er det etablert 14 nye private virksomheter fordelt på åtte pilotprosjekter.^{38,39} Type virksomhet knyttet til disse bedriftene fordeler seg på følgende måte:

- Overnatting/servering/utleie: 3
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 4
- Håndverksvirksomhet: 4
- Foredling og salg av lokal mat: 3
- Guiding og kulturformidling: 4
- Andre aktivitetstilbud: 2

Samlet sett er det for hele prosjektperioden rapportert om etablering av 66 nye private virksomheter. Det er noe usikkerhet knyttet til dette, spesielt i forhold til å

---

³⁸ Valdres Natur- og Kulturpark, Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Hamningberg, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Norsk Tradisjonsfisk, Hammerdalen, Nasjonalparkriket.

³⁹ Hammerdalen har ikke tallfestet nye antall nye private virksomheter, men henviser til sluttrapporten fra pilotprosjektet. Dette prosjektet har hatt som formål å åpne og tilgjengeliggjøre et gammelt industriområde for ny bruk samtidig som den materielle og immaterielle kulturarven skal være en ressurs for framtidig utvikling. Istandsatte lokaler i gamle industribygg er i dag svært attraktive for utleie. Det er i dag ca. 50 kultur- og næringsaktører som presenterer sine aktiviteter på nettstedet fritzoeverk.no.

fange opp virksomheter som kan være etablert som en indirekte følge av arbeidet i verdiskapingsprogrammet (jf. fotnote 39).

I 2007 var det etablert til sammen sju frivillige virksomheter (lag, organisasjoner og foreninger) fordelt på tre av pilotprosjektene⁴⁰, og fire offentlige virksomheter fordelt på tre av pilotprosjektene.⁴¹ Tilsvarende tall for 2008 var fire frivillige virksomheter fordelt på tre pilotprosjekter,⁴² og tre offentlige virksomheter fordelt på to av pilotprosjektene.⁴³ I 2009 ble det ikke etablert noen nye frivillige virksomheter, men det ble foretatt en utvidelse av offentlig virksomhet i Den verdifulle kystkulturen i Nordland (Lofotakvariet). I 2010 er det etablert fem nye frivillige virksomheter. Alle disse ligger i Den verdifulle kystkulturen i Nordland. Det er også etablert to nye offentlige virksomheter, en i Nordland og en i Nord-Gudbrandsdalen (Nasjonalparkriket). Samlet sett for perioden er det altså rapportert om etablering av 16 nye frivillige virksomheter og ni offentlige.

Sysselsettingsveksten for nye virksomheter som har fått støtte fra Verdiskapingsprogrammet var samlet sett angitt til 18 årsverk fram til og med 2007. For 2008 var sysselsettingen knyttet til nye virksomheter rapportert å være på til sammen 15 årsverk. Elleve av disse var knyttet til Den verdifulle kystkulturen i Nordland (sju) og Nærøyfjorden Verdsarvpark (fire). I 2009 var sysselsettingsveksten for nye virksomheter som fikk støtte fra Verdiskapingsprogrammet fire årsverk, hvorav ett i Den verdifulle kystkulturen Nordland og tre i Valdres. I 2010 er sysselsettingsveksten på 31 årsverk. Det er forststatt Den verdifulle kystkulturen i Nordland som dominerer med 25 av disse årsverkene. For hele perioden er det rapportert om en samlet sysselsettingsvekst knyttet til etablering av 68 årsverk.

---

⁴⁰ Nærøyfjorden Verdsarvpark, Hamingberg og Perler i Nordsjøløypa.

⁴¹ Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Nasjonalparkriket.

⁴² Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden og Valdres Natur- og Kulturpark.

⁴³ Den verdifulle kystkulturen i Nordland og Valdres Natur- og Kulturpark.

I åtte av pilotprosjektene ble det i 2007 også rapportert om at det er virksomheter som har utvidet sin aktivitet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet.⁴⁴ Antallet er omtrent det samme i 2008⁴⁵, 2009⁴⁶ og 2010⁴⁷, henholdsvis sju i 2008 og åtte i 2009 og 2010.

I 2007 var det fire prosjekter som rapporterte om at 18 frivillige virksomheter hadde utvidet sin virksomhet. I 2008 var det tre prosjekter som til sammen rapporterte om utvidelse av seks frivillige virksomheter. I 2009 gjaldt dette 15 virksomheter fordelt på fem pilotprosjekter, og i 2010 er tilsvarende tall 14 virksomheter fordelt på fire pilotprosjekter. Det utgjør totalt 53 virksomheter gjennom hele prosjektperioden.

I 2008 var det fem pilotprosjekter som rapporterte om at ti offentlige virksomheter hadde utvidet sin virksomhet. Tilsvarende tall for 2008 var henholdsvis fire og elleve. I 2009 omfattet dette 12 virksomheter fordelt på fem pilotprosjekter, mens tallene for 2010 omfatter tre offentlige virksomheter fordelt på tre pilotprosjekter. Samlet sett at det altså rapportert om utvidelse av 36 offentlige virksomheter.

I 2007 rapporterte åtte pilotprosjekter om utvidelser av 34 private virksomheter, hvorav 20 var i pilotprosjektet i Nordland. Sju av pilotprosjektene rapporterte om utvidelser av til sammen 20 private virksomheter 2008. I 2009 ble det rapportert om utvidelse av 27 private virksomheter fordelt på sju pilotprosjekter. Tilsvarende tall for 2010 er 44 virksomheter fordelt på seks pilotprosjekter. Totalt dreier dette seg om utvidelse av 125 private virksomheter. De private virksomhetene fordeler

---

⁴⁴ Pilegrimsleden, Porto Franco, Hamningberg, Oddaprosessen, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Valdres Natur- og Kulturpark, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket.

⁴⁵ Oddaprosessen, Perler i Nordsjøløypa, Nærøyfjorden Verdsarvpark, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Pilegrimsleden, Valdres Natur- og Kulturpark, Nasjonalparkriket.

⁴⁶ Valdres Natur- og Kulturpark, Oddaprosessen, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Perler i Nordsjøløypa, Hamningberg, Nasjonalparkriket.

⁴⁷ Valdres Natur- og Kulturpark, Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund, Pilegrimsleden, Den verdifulle kystkulturen i Nordland, Perler i Nordsjøløypa, Norsk Tradisjonsfisk, Nasjonalparkriket og Porto Franco.

seg på ulike typer områder på følgende måte (antall pilotprosjekter som har krysset av for ulike typer virksomheter knyttet til utvidelse av eksisterende bedrifter):

- Overnatting, servering, utleie: 7 i 2007, 6 i 2008, 7 i 2009 og 6 i 2010
- Håndverksvirksomhet: 4 i 2007, 3 i 2008, 6 i 2009 og 2 i 2010
- Foredling og salg av lokal mat: 3 i 2007, 3 i 2008, 2009 og 2010
- Guiding og kulturformidling: 5 i 2007, 3 i 2008, 4 i 2009 og 7 i 2010
- Arrangement av møter, konferanser og andre tilstelninger: 2 i 2007, 2 i 2008, 5 i 2009 og 4 i 2010
- Andre aktivitetstilbud: 1 i 2007, 2 i 2008, 1 i 2009 og 2 i 2010
- Restaurering (istandsetting) og skjøtselsarbeid: 0 i 2007, 1 i 2008, 4 i 2009 og 2 i 2010
- Annet: 3 i 2007, 0 i 2008, 2 i 2009 og 1 i 2010

Samlet sysselsettingseffekt knyttet til virksomheter som har utvidet sin virksomhet med støtte fra Verdiskapingsprogrammet er anslått til 21 årsverk i 2007, tolv årsverk i 2008, 14 i 2009 og ni i 2010. Dette tilvarer totalt 56 årsverk.

Pilotprosjektet i Nordland skilte seg ut ved alene å stå for 15 av årsverkene i 2007 og sju av årsverkene i 2008, mens fordelingen mellom de aktuelle pilotprosjektene er jevnere i 2009 (fra to til fem årsverk). I 2010 har igjen Nordland over halvpartene av årsverkene (fem årsverk) knyttet til utvidelse av eksisterende bedrifter. Økonomiske ringvirkninger i form av økning i antall besøkende, økt tilflytting, økt sysselsetting og økte underleveranser er fremdeles beskjedne, men det kan virke som det har vært en viss bedring i ringvirkningene når det gjelder antall besøkende, sysselsetting og underleveranser i 2010 sammenlignet med foregående år. Dette er en naturlig følge av at eksisterende virksomheter utvider sin aktivitet og at nye kommer til.

8.5 Verdiskaping på tvers

Gjennom ”Verdiskaping på tvers”, ønsker vi å belyse sammenhengen mellom de ulike formene for verdiskaping og verdiskapingseffektene. Her er perspektivet at

arbeidet med å få fram private produkter for markedet også kan bidra til å fremme sosiale, kulturelle og miljømessige verdier. På motsatt måte kan de sosiale, kulturelle og miljømessige verdiene være ressurser for den økonomiske verdiskapingen. Vi ønsker å få fram hvorvidt pilotprosjektene er bevisst slike sammenhenger og hva slags prioriteringer som gjøres mellom dem.

I 2008 ga fem prosjekter uttrykk for at sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping i stor eller svært stor grad ble brukt som ressurs for økonomisk verdiskaping. Dette var noenlunde på linje med besvarelsene for 2007. I 2009 og 2010 er tilsvarende tall henholdsvis elleve og åtte. I 2010 er det fire pilotprosjekter som har svart i noen grad i stedet for i stor eller svært stor grad. Motsatt var det i 2007 kun tre prosjekter som oppga at økonomisk verdiskaping i stor eller svært stor grad har blitt brukt som ressurs for sosial, kulturell og miljømessig verdiskaping. Antallet økte til seks i 2008 og til sju i 2009. I 2010 er dette tallet redusert til to, samtidig som antallet som har svart "både og" har økt fra tre til sju. Uviklingen indikerer at bevisstheten og vektleggingen av sammenhengene mellom de ulike formene for verdiskaping har økt, i hvert fall gjennom den første fasen av pilotprosjektet. Dette har naturligvis sammenheng med at nye næringsvirksomheter er etablert og at eksisterende virksomheter er utvidet siden 2007.

Tilbakemeldingene i forhold til dette går på at utvidelsen av eksisterende virksomheter eller etableringen av nye virksomheter som har fokus på kulturarven, også bidrar til økt kulturell og sosial bevissthet om nettopp kulturarven som ressurs. Når virksomheter utvides med utgangspunkt i kulturarven, utløses engasjement og interesse for et bredere sett av verdier. Det hevdes at økt bevissthet om kulturarven, historiene og sammenhengene, i bedriftene og blant eierne, gir økt samfunnsansvar, og at inntekter fra næringsaktiviteter knyttet til kulturminner går til istandsetting og styrking av kompetansen og kulturen rundt dette. Videre blir gode næringsprosjekter som bevarer og utvikler kulturarven gjennom bruk benyttet som fyrtårn og gode eksempler for andre.

Samlet sett er imidlertid inntrykket at det i flesteparten av pilotprosjektene fortsatt er større vekt på miljømessig, kulturell og sosial verdiskaping som grunnlag for økonomisk verdiskaping enn visa versa. Det er flere naturlige forklaringer til dette. For det første tar det tid å sette i stand kulturminner og planlegge, utvikle og legge til rette for økonomisk virksomhet. Det var først i 2009 at alle pilotprosjektene

hadde fått ferdigstilt de første istandsettingstiltakene. Etter hvert som den økonomiske verdiskapingen øker, bør det være grunn til også å forvente en økende positiv vekselvirkning mellom de ulike formene for verdiskaping. I 2009 rapporterte så godt som alle pilotprosjektene at de ville prioritere økonomisk verdiskaping høyt i det videre arbeidet, samtidig som de andre formene for verdiskaping ville ha like stort fokus. I 2010 er tilbakemeldingene omtrent like, med unntak av tre prosjekter som svarer ”vet ikke” på disse spørsmålene. Dette gjelder pilotprosjektene Hamningberg, Odda og Hammerdalen. Dette har sannsynligvis sammenheng med at pilotprosjektperioden er over i 2010, og at man i disse pilotprosjektene ikke har full oversikt over hvordan innsatsen blir prioritert i disse områdene etter at pilotprosjektperioden er over.

Det knytter seg en del utfordringer til arbeidet med å fremme en bred verdiskaping. For å lykkes er det behov for god samhandling på tvers av sektorer og nivåer. Tidligere har vi også sett at forankringsarbeidet er krevende og at alle pilotprosjektene har utfordringer knyttet til at enkelte målgrupper kan være vanskelig å trekke med. Det blir også pekt på at det kan være krevende å skape forståelse for hva den brede verdiskapingen innebærer og betyr. Videre er det også en utfordring at offentlig forvaltning er sektorisert, og har spesialiserte virkemidler som heller ikke fanger opp det brede verdiskapingsperspektivet på en god måte. Utfordringer knyttet til dette blir nærmere kommentert i kap. 10.2.

9. Konflikter og konflikthåndtering

Verdiskapingsprogrammet fokus på vern gjennom bruk, kan bidra til at det oppstår konflikter mellom brukerinteresser og verneinteresser. Andre typer konflikter er kommentert under kap. 8.3 om sosial verdiskaping.

Flesteparten av pilotprosjektene har opplevd konflikter i forhold til bruk og vern. De siste to årene er det ett til to prosjekter som ikke har rapportert om slike konflikter. I 2009 var det to pilotprosjekter som rapporterte om at konflikter mellom bruk og vern forekom til stadighet. I 2010 er det tre prosjekter som melder om at slike konflikter har forekommet flere ganger, mens sju prosjekter sier at slike konflikter forekommer i enkelte tilfeller. Av konflikter som trekkes fram, blir det bl.a. i Odda vist til at det har vært en relativt stor konflikt i forhold til hvorvidt kulturminner skal bevares eller ikke. Noen ønsker gjenbruk av industribygg, men andre ønsker riving. Det har vært konflikt mellom kommunens reguleringsplan versus ønsket om å ta vare på bygg som ikke nødvendigvis blir fredet. I Pilegrimleden blir det pekt på at leden kan være i konflikt med driftsinteresser i landbruket, og slitasje på enkelte strekninger kan være en utfordring på sikt. Pilegrimsleden kan også av og til komme i konflikt med kommunale utbyggingsplaner. I pilotprosjektet i Nordland meldes det om konflikter som gjelder utvikling av arealplaner i forbindelse med stedsutviklingsprosjekter. Dette gjelder særlig diskusjoner rundt reguleringsbestemmelser og bevaringskategorier og ulikt syn på bevaring kontra vern, mellom offentlige og private eiere. I Valdres pekes det på at bevaring av eldre bygningsmasse gjennom ny bruk kan være en utfordring. Behov for tilpasning til ny bruk er gjerne i mange tilfeller ikke forenlige med de krav som vernemyndighetene stiller. Det vises også til at stølsbrukere i dag har behov for mer plass og komfort enn for 50 år siden, og det er således lite ønskelig med krav som begrenser bruken og mulighetene for tilpasninger til deres behov. Klassiske konflikter knyttet til at utbygger ønsker ikke er i samsvar med kulturvernmyndighetens krav, er også trukket fram i Atlanterhavsvegen, Bud-Kristiansund, Hamingberg, Nærøyfjorden, Perler i Nordsjøløypa og

Nasjonalparkriket. I Hammerdalen vises det til at det har kommet motsetningsfylte konflikter til overflaten, spesielt i forholdet mellom kunst og kapital, vern og utvikling og teori (akademia) og praksis.

Det synes å variere litt i hvilken grad pilotprosjektene har hatt klare strategier for konfliktløsning. Enkelte har kartlagt potensielle konflikter som grunnlag for konfliktforebygging.⁴⁸ Konflikter søkes løst bl.a. gjennom planprosesser, grunneieravtaler, informasjon, dialogprosesser, involvering, åpenhet, tålmodighet og forsøk på etablering av omforente eller justerte løsninger. Erfaringene synes å være at det er viktig å bruke tid på prosesserarbeid og at problemstillinger får tid til å modnes. Informasjon og tidlig involvering av berørte aktører blir videre framhevet som viktig. Fokus på muligheter og handlingsrom i stedet for begrensninger er et annet moment som blir trukket fram. Konflikthåndtering og -forebygging er en viktig oppgave, og det er nødvendig at prosjektene også har tid til å håndtere dette på en god måte. God konflikthåndtering kan også betraktes som kulturell og sosial verdiskaping.

Det brede verdiskapingsperspektivet har fokus på bevaring gjennom bruk. En generell utfordring som har vært synlig gjennom hele pilotprosjektperioden, er at bevaring gjennom bruk ofte innebærer en annen bruk enn tidligere. Dersom gamle bygg som har mistet sin funksjon ikke skal stå ubrukt og forfalle, vil det være nødvendig å akseptere visse endringer. Det synes derfor fortsatt å være behov for en nærmere avklaring av hvordan kravene til antikvariske prinsipper skal håndheves i slike sammenhenger.

---

⁴⁸ I 2010 er det kun tre av pilotprosjektene som rapporterer om at brukerinteresser og potensielle brukerkonflikter er kartlagt. Disse er Hamningberg, Porto Franco og Perler i Nordsjøløypa.

10. Programvurdering

10.1 Økonomiske og faglige ressurser

Ut fra tilbakemeldingene fra pilotprosjektene, kan det virke som om ressursene som stilles til rådighet gjennom Verdiskapingsprogrammet er for knappe for en del prosjekter. I 2010 er det ingen pilotprosjekter som melder om at det er rikelig med ressurser i programmet, og det er kun to prosjekter som gir uttrykk for at ressursene er tilstrekkelige. Fem prosjekter melder om at ressursene nesten dekker behovet, men det er også fem prosjekter som rapporterer at det er behov for mye mer ressurser. Det er relativt små endringer i vurderingene sammenlignet med tidligere rapporteringer.

Av tiltak som det er behov for midler til, nevnes administrative ressurser til å få gjennomført viktig arbeid utover planarbeid, søknadsarbeid og rapportering. I Odda rapporteres det også om behov for midler til kjøp av bygg som bør ivaretas. Enkelte peker også på behov for midler til innkjøp av ekstern kompetanse.

Flere peker på behov for mer midler til finansiering av tiltak, istandsetting og vitalisering av kulturminner.

Enkelte pilotprosjekter peker på at programmet forutsetter lokal/regional medvirking i forhold til finansiering. I den forbindelse blir det bl.a. i Nærøyfjorden pekt på utfordringer i forhold til å få utløst medfinansiering fra fylkeskommunen. Norsk Tradisjonsfisk har også hatt problemer med å få til et godt samspill mellom prosjektet, fylkeskommunene og Innovasjon Norge. Det hevdes at prosjektet finansielt sett har "falt mellom flere stoler". Tradisjonsfisk peker på spesielle ressursbehov etter som dette er et rent bedriftsrettet prosjekt.

Forankringsutfordringene synes å ha sammenheng med hvor pilotprosjektene har sitt utspring. Det vises i den forbindelse til at det er mer krevende for et bedriftsrettet prosjekt å drive forankring inn mot offentlige organisasjoner på lokalt og regionalt nivå, enn for prosjekter som i utgangspunktet er forankret i det offentlige. Tilbakemeldingene er at det hadde vært ønskelig at Verdiskapings-

programmet kunne spilt en sterkere rolle som premissgiver for det øvrige økonomiske virkemiddelapparatet som pilotprosjektet har hatt behov for.

Seks av pilotprosjektene gir i 2010 uttrykk for at de faglige ressursene som tilbys gjennom programmet ikke er tilstrekkelige. Dette er ett mindre enn i 2008. Hva slags faglige ressurser som etterlyses, ser ut til å variere noe mellom prosjektene. Tidligere har det vært etterlyst kompetanse når det gjelder videreføring av konsepter og utvikling av markeds- og mediestrategier, økt fokus på sammenhengen mellom kulturminner og verdiskaping, antikvarisk håndverkskompetanse og prosessledelse. Faglige ressurser knyttet til reiseliv, næringsutvikling og samhandling blir også trukket fram i 2010.

I forhold til ressursbehov, er det viktig å være oppmerksom på at Verdiskapingsprogrammet ikke har til hensikt å dekke alle behov for ressurser som pilotprosjektene måtte ha. Det har også vært en målsetning at Verdiskapingsprogrammet skal fungere som en katalysator for utløsning av økonomiske og faglige ressurser fra andre instanser. Det synes som om Verdiskapingsprogrammet har hatt en markant effekt i så måte. Så godt som alle pilotprosjektene gav i rapporteringen for 2007 uttrykk for at de ikke ville blitt satt i gang uten Verdiskapingsprogrammet. I 2008 gav seks av pilotprosjektene uttrykk for at Verdiskapingsprogrammet har hatt stor eller svært stor betydning for å utløse andre ressurser regionalt eller lokalt. Dette tallet har økt til åtte i 2009, og til ni i 2010. Av andre lokale og regionale ressurser som programmet har bidratt til å utløse, nevnes midler til ulike formål fra kommuner, fylkeskommuner, Innovasjon Norge, Fylkesmannen, Nasjonale Turistveger, bedrifter og andre private aktører. Av typer midler nevnes prosjekttilskudd, tiltakspakker, stillingsressurser, midler til kjøp av eiendom, skjøtselsplaner, SMIL-midler og BU-midler. Ut over dette blir det vist til at prosjektet har bidratt til å utløse faglige ressurser fra ulike forskningsinstitusjoner og utvikling av partnerskap og regionale og lokale satsinger, samt frivillig innsats.

10.2 Behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler

---

For å lykkes med å nå målsetningene i verdiskapingsprogrammet på en best mulig måte, er det viktig at man klarer å koordinere ulike virkemidler. Dette er også en problemstilling som er belyst i forbindelse med utfordringer knyttet til å fremme en bred verdiskaping (jf. kap. 8.5) Erfaringene og tilbakemeldingene fra pilotprosjektene tyder på at det er et betydelig forbedringspotensial på dette området. Sju av prosjektene etterlyste bedre koordinering i 2008, og tre av disse gav også uttrykk for at koordineringen må være mye bedre enn i dag. Ved rapporteringen i 2007 var det sju prosjekter som var av samme oppfatning. Dette hadde sammenheng med at man i startfasen hadde en del problemer i forhold til koordinering mellom Riksantikvaren, pilotprosjektene og Kulturminnefondet. En del av disse utfordringene har man etter hvert funnet løsninger på. I 2009 er det åtte pilotprosjekter som peker på behov for bedre koordinering i forhold til andre virkemidler for vern og utvikling. Tilsvarende tall i 2010 er elleve. Etter hvert som pilotprosjektene har utviklet seg, virker det som om behovet for bedre koordinering mellom andre virkemidler og programmer blir stadig tydeligere.

Her pekes det blant annet på behov for en tverrdepartemental satsing for å framskaffe andre finansieringskilder på regionalt og kommunalt nivå for utviklingsprosjekter knyttet til landbruk, miljø og kulturvern. Det vises videre til behov for bedre koordinering i forhold til Verdiskapingsprogrammet for naturarven, Innovasjon Norge, Kulturminnefondet, KRDs satsinger på lokalsamfunnsutvikling og marint verdiskapingsprogram. Dette gjelder bl.a. bedre koordinering slik at virkemidlene kan spille bedre på lag med tanke på å støtte opp om felles målsetninger. Dette inkluderer også bedre koordinering av søknadsfrister, rapporteringsfrister, rapporteringsrutiner og -systemer. Det kan være tidkrevende å rapportere til ulike aktører med noe ulikt behov for dokumentasjon.

Ulike søknadsfrister til ulike finansieringskilder for søknader om midler til istandsetting av verneverdige bygninger blir sett på som en utfordring. Som eksempel på aktuelle finansieringskilder nevnes SMIL-midler, fylkeskommunale midler og midler fra Kulturminnefondet. Dårlig koordinering gjør det vanskelig og tidkrevende å få ulike finansieringskilder på plass. Mulighetene for finansiering er

uoversiktlige og tiltakshavere må veiledes og hjelpes i dette arbeidet. Videre pekes det også på at kriteriene til Innovasjon Norge har et ensidig fokus på økonomisk verdiskaping, og at det er behov for et bredere perspektiv.

Dersom man i tillegg til å vurdere det rent økonomiske knyttet til enkelttiltak, også vurderer hva slags betydning tiltaket vil ha i forhold til å styrke og utvikle miljømessige, kulturelle og sosiale verdier, kan vurderingen bli en annen. Konklusjonen kan da bli at tiltaket også bidrar til å styrke den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen på en slik måte at dette med høy sannlighet vil øke mulighetene for etablering av nye bedrifter eller utvidelse og styrking av eksisterende. Dersom slike vurderinger legges til grunn, kan et tiltak som i seg selv synes å gi liten avkastning i et kortsiktig og rent økonomisk perspektiv, gi god økonomisk avkastning i et mer langsiktig og bredere verdiskapingsperspektiv. En økonomisk verdiskaping som samtidig bidrar til å styrke og videreutvikle den miljømessige, kulturelle og sosiale kapitalen, er også i tråd med prinsippene for en bærekraftig utvikling. For å utnytte potensialet i det brede verdiskapingsperspektivet, er det behov for at dette innarbeides i helhetlige strategier og planer både på nasjonalt, regionalt og lokalt nivå. Dersom man ønsker en politikk som skal fremme en bred verdiskaping, er det også behov for å utvikle virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme dette. Dette vil være en form for institusjonalisering som vil være viktig for å sikre langsiktige og varige endringer. I en sektorisert og spesialisert virkemiddelforvaltning har helhetsperspektivet en tendens til å bli skadelidende, og søknader om støtte forankret i et bredt verdiskapingsperspektiv har en tendens til å falle mellom flere stoler. I arbeidet med å sikre bedre rammevilkår for en bred verdiskaping, der kulturarven inngår som en sentral ressurs for samfunnsutviklingen, vil informasjon og synliggjøring av de resultater man har oppnådd i den relativt korte perioden som verdiskapingsprogrammet har pågått, være en sentral oppgave.

10.3 Veien videre

En viktig indikator på mulighetene for å nå målsetningene i Verdiskapingsprogrammet, er om programmet bidrar til endringer av kunnskaper, holdninger og adferd på en måte som gir grunnlag for langsiktige utviklingsmuligheter. I 2007 svarte fire prosjekter at programmet i stor grad har bidratt til dette lokalt. I 2008,

2009 og 2010 er det henholdsvis og åtte, ti og åtte prosjekter som svarer at prosjektet i stor eller svært stor grad har bidratt til endringer av kunnskaper, holdninger og adferd som gir grunnlag for langsikte utviklingsmuligheter. Dette tyder på en positiv utvikling i mange av pilotprosjektene i forhold til mulighetene for langsiktige resultater.

Selv om det har vært en positiv utvikling i mange pilotprosjekter i forhold til å sikre langsiktige resultater, har det i forbindelse med tidligere rapporteringer vært pekt på en del utfordringer knyttet til dette. Det har bl.a. blitt pekt på behov for videre forankring og utfordringer med å få eiere og næringslivsaktører til å se potensialet i kulturhistoriske eiendommer. Det har knyttet seg utfordringer til å få kulturarven og det brede verdiskapingsperspektivet inn i planprosesser og sikre god samhandling mellom ulike aktører. Det har spesielt vært pekt på behov for å overføre kompetanse mellom pilotprosjektene, dokumentere tydelige resultater og forankre disse i kommunene, samt behov for videreutvikling av virkemiddel-systemet. Forankring i strategier og planer på kommunalt og regionalt nivå synes spesielt viktig for å klare å holde trykket og fokuset oppe blant politikere og i befolkningen. I 2010 har dokumentasjon og formidling også vært en spesielt prioritert oppgave fra programmets side.

Et viktig mål på om Verdiskapingsprogrammet for kulturminner har bidratt til varige resultater og effekter er om, og eventuelt på hvilken måte, arbeidet blir videreført i pilotprosjektene. I forbindelse med rapporteringen for 2010 har derfor pilotprosjektene blitt bedt om å svare på om arbeidet som er gjennomført i regi av pilotprosjektet blir videreført på en eller annen måte etter at pilotprosjektfasen er over. Det er elleve pilotprosjekter som har svart ja på dette spørsmålet, og ett som har svart ”vet ikke”. Dette gjelder Oddaprosessen. Etter det vi forstår, er det her sannsynlig at arbeidet vil videreføres, men at det på rapporteringstidspunktet var usikkert hvordan dette skal gjøres.

I Hamningberg blir det hevdet at istandsetting av bygninger og næringsvirksomhet vil fortsette, og at man i Hamningberg har bygd opp lokal kompetanse som er i stand til å fortsette utviklingsarbeidet.

I Atlanterhavsvegen Bud-Kristiansund har fylkeskommunen og prosjekt-kommunene gått sammen om en toårig fase to av pilotprosjektet, med økt fokus på

kulturminnenæring/økonomisk verdiskaping basert på kulturarv og kulturminner. Det er også søkt statlige midler til gjennomføring av tiltak. Videre rapporteres det om at flere av produktene fra fase én i pilotprosjektet lever videre på egne ben.

I Pilegrimsleden ble et midlertidig Nasjonalt Pilegrimssenter etablert fra 1.1.2011. Nyansettelser gjennomføres i løpet av første halvår 2011. En kontinuitet i pilotprosjektets arbeid opprettholdes ved at to personer fra pilotprosjektet er engasjert i arbeidet. I tillegg har tre fylkeskommuner lagt inn ekstra ressurser til fortsatt oppfølging av pilotprosjektets arbeid.

I Nordland blir erfaringene og satsingene videreført i fylkeskommunens arbeid med kulturnæring. Prosjektområdene vil bli fulgt opp i de nærmeste årene og de fire sist utvalgte områdene får en særlig oppfølging i 2011.

I Nærøyfjorden vil arbeidet bli videreført gjennom stiftelsen Nærøyfjorden Verdsarvpark som har som sitt fremste formål å være pådriver for natur- og kulturbasert samfunnsutvikling med forankring i verdensarvstatusen til Nærøyfjordområdet. Ivaretagelse og vern av verdensarvverdiene gjennom utvikling og bruk står sentralt i dette arbeidet.

Det rapporteres om at arbeidet i Perler i Nordsjøløypa vil bli videreført gjennom samarbeid med museene og etablering av egne virksomheter som driver aktivitetene videre. Dette er nærmere omtalt i "Verdiskapingsplanene" for prosjektet.

I Valdres Natur og Kulturpark blir kompetansen som er opparbeidet i pilotprosjektperioden videreført i en halv stilling. Valdres viderefører også funksjonen som bygningsvernrådsgiver ved Valdresmusene. Videre vil Valdres arbeide for en videreføring i fase to. Denne vil legge vekt på bedriftsutvikling, nettverksbygging, stavkirkearbeid og videreutvikling av stølsområdene. Det rapporteres også om at naturverdier (biologiske kulturminner) vil bli vektlagt i større grad.

Arbeidet gjennom pilotprosjektet Norsk Tradisjonsfisk vil bli videreført gjennom bedriften ved etableringen av visningssentrene. I Hammerdalen industrihistorien og kulturminnene i Hammerdalen har blitt brukt som stedsutviklende og kreativt element i arbeidet med å åpne opp og utvikle en ny bydel i Larvik. Dette er et arbeid som vil bli videreført også etter pilotprosjektperioden.

Arbeidet i Nasjonalparkriket vil bli videreført gjennom kommunal medfinansiering av stilling i Gudbrandsdalsmusea (byggningsvernkonsulent). Videre vil det blir satset på kultur gjennom Nasjonalparkriket, som er et langsiktig regionalt næringsutviklingsprosjekt for Nord-Gudbrandsdalen med reiseliv, landbruk og servicerelevante næringer som hovedsatsingsområde.

Porto Franco - Kristiansands kulturelle frihavn vil bli videreført gjennom en ny arbeidstitel: Porto Franco – Nasjonal museumshavn for Kristiansand. Prosjektet ble omorganisert i 2010 og målene integrert i Vest-Agder fylkeskommunes arbeid med kystkultur.

At arbeidet i flesteparten av pilotprosjektene blir videreført i en eller annen form, må sees som en indikasjon på at man gjennom pilotprosjektene har bidratt til å synliggjøre kulturarvens potensiale som ressurs for samfunnsutviklingen. Gjennom Verdiskapingsprogrammet for kulturminner har det vært målsetning at man gjennom verdiskaping skal bruke kulturarven til beste for befolkning, næringsliv, lokalsamfunn og regioner. Samtidig har det vært en målsetning å ta bedre vare på kulturarven og utvikle og spre kunnskap om kulturarven som ressurs.

Hovedkonklusjonen er at man i betydelig grad har bidratt til å nå disse målene i alle pilotprosjektene. Et stort antall kulturminner har blitt tatt vare på i kombinasjon med etablering av ny næringsvirksomhet eller utvidelse av eksisterende. Operasjonaliseringen og forståelsen av det brede verdiskapingsbegrepet har vist seg nyttig som grunnlag for å kombinere vern og utvikling. Kunnskapen om, og forståelsen av, kulturarven som ressurs for verdiskaping har økt blant involverte aktører.

Samtidig er det viktig å ha fokus på at pilotprosjektene kun har vart i fire år, og at de først og fremst bidrar til å visualisere et potensiale som ligger i bruk av kulturarven som ressurs for verdiskaping. At dette potensialet er til stede, er som nevnt også synliggjort gjennom det faktum at arbeidet i flesteparten av pilotprosjektene vil bli videreført også etter at pilotprosjektperioden er over. I forhold til veien videre er det samtidig en utfordring at bred verdiskaping innebærer et helhetsperspektiv som kan være vanskelig å fremme i en stadig mer sektorisert og spesialisert verden. I pilotprosjektene har det gjennom hele programperioden vært pekt på utfordringer knyttet til å skape forståelse for det

utvidete verdiskapingsbegrepet blant ulike aktuelle samarbeidsaktører og støttespillere. Et utvidet verdiskapingsbegrep omfatter både miljømessig, kulturell, sosial og økonomisk verdiskaping. Gjennom verdiskapingsprogrammet for kulturminner er det synliggjort at et helhetlig og balansert samspill mellom ulike former for verdiskaping også vil være et viktig fundament som grunnlag for å sikre bærekraftige utviklingsstrategier og et positivt samspill mellom produksjon av fellesgoder og private goder.

Både i offentlig forvaltning og i offentlig virkemiddelpolitikk er det en jobb å gjøre for å legge bedre til rette for en mer helhetlig tilnærming til verdiskaping. Dette er et langsiktig arbeid som går langt ut over varigheten på pilotprosjektet, og synliggjør også et behov for en nasjonal politikk for å fremme bred verdiskaping. En nasjonal politikk for bred verdiskaping innebærer at man utvikler virkemidler både av økonomisk, juridisk og veiledende karakter som bidrar til å fremme slike utviklingsperspektiver. Bred verdiskaping er ingen sektorinteresse, og fordrer nye samhandlingsformer på tvers av sektorgrenser og tradisjonelle skillelinjer. Når det gjelder involvering av aktører i lokalt utviklingsarbeid, er det ofte referert til den såkalte triple-helix-modellen, som framhever behovet for samarbeid mellom aktører i privat sektor, offentlig sektor og kompetansemiljøer. Denne tilnærmingen utelukker imidlertid viktige i frivillig sektor, som har vist seg å spille en viktig rolle i Verdiskapingsprogrammet for kulturminner. Den frivillige sektoren bidrar sterkt til å skape det miljømessige, kulturelle og sosiale grunnlaget som gjør et sted attraktivt, noe som videre gir grobunn for den økonomiske utviklingen. Gjennom verdiskapingsprogrammet for kulturminner har vi derfor tatt til orde for en quadruple-helix-modell der samspillet mellom aktører både i privat sektor, offentlig sektor, kompetansesektoren og frivillig sektor vektlegges.

Gjennom pilotprosjektperioden, har det i flere av pilotprosjektene blitt brukt mye tid på utvikling av nye samhandlingsformer på lokalt og regionalt nivå, noe som det også vil være viktig å ha fokus på etter at pilotprosjektperioden er over. Dersom man skal bygge videre på erfaringene fra Verdiskapingsprogrammet for kulturminner, og legge bedre til rette for at kulturarven skal få økt betydning som ressurs for bred verdiskaping og bærekraftig samfunnsutvikling i større skala, vil det også kreve økt fokus på informasjon, samhandling og koordinering på tvers av sektorer og myndighetsområder på nasjonalt nivå.